

מנהגי אבלות

על כמה ממנהגי אבלות שאינם כהלכה או שאין ראוי להנהיגם

לוח תוכן

- א. תקפו של מנהג
- ב. דעתו של הגר"א על המנהגים המשובשים
- ג. רבוי המנהגים שנתהוו בעניני האבלות
- ד. שפיכת מים שבשכונת המת
- ה. השתתפות הנשים בהלוויית המת
- ו. השתתפות הבנים והבנות בהלוויית המת
- ז. הלנת המת שלא כדין
- ח. אמירת קדיש סמוך למת
- ט. מניעת הניגוב אחר נטילת ידיים כשחוזרים מההלווייה
- י. הפיכת כלי הנטילה
- יא. פרסום על דבר מותו של המת
- יב. עיקר לשבת "שבעה" במקום בו מת המת
- יג. אם מותר לאבל לצאת לבית הכנסת
- יד. אם לסדר לאבל מניין מתפללים בביתו
- טו. אם ראוי לו לאבל להיות ש"ץ בתפילה
- טז. הבאת ספר תורה לביתו של האבל
- יז. כיסוי המראות
- יח. החלשת האור בביתו של האבל

- יט. לא לקחת מאכלים מבית האבל
 כ. הדלקת נר נשמה
 כא. על דרשות בדברי תורה בבית האבל
 כב. אם מותר לו לאבל לשבת בטל
 כג. הישיבה סמוך לקרקע
 כד. שתיקה בבית האבל
 כה. כיצד מנחמים לאבל
 כו. האם יש למנחמים לבטל מלימודם כדי ללכת ולנחם?
 כז. ניחום האבלים בג' הימים הראשונים
 כח. היציאה לבית הקברות בגמר השבעה
 כט. על מניעת ההליכה לקברות
 ל. על מנהג אמירת משניות או תהלים ליד הקבר
 לא. על אמירת "אל מלא רחמים"
 לב. מנהג שמירת יום הזכרון ("יאהרצי"ט")
 לג. הנוהגים איסור ההליכה לסעודה חגיגית וכן איסור תשמיש ביום היאהרצי"ט
 לד. העובר לפני התיבה ביום הזכרון ("יאהרצי"ט")
 דברי סיכום

א. תקף של הנהגת המנהג

אמרו קדמונינו: "מצווה להחזיק מנהג הראשונים בכל מה שאדם יכול להחזיק, שכן מצינו בתלמוד ירושלמי שהמנהג מבטל את ההלכה, וכמו כן מצינו

בתלמוד בבלי שלנו" (שבלי הלקט, סי' כ"ג). וכן העיר רש"י אודות מנהגים מחולקים שבין הקהילות השונות: "וישראל שבגלות אם אינם נביאים בני נביאים הם, ואלו ואלו נוהגים מנהג הנאה וההגון ואין לשנות מן המנהג" (ספר הפרדס, מהד' ח. עהרנרייך, בודפשט, תרפ"ד, סוף סי' ס"ח, עמ' ש"ב). ועוד כתב: "וישראל חכמים בני חכמים הם... ומנהג שלמדו מן האבות תורה היא שאין להוסיף ולא לגרוע" (שם, דף רס"ה).

הסתייגויות מן תקף הנהגת המנהג

אמנם הדברים הנ"ל לא נאמרו בכל ענין. כך אמרו במסכת סופרים (פרק י"ד, הלכה י"ח) "וזו שאמרו מנהג מבטל הלכה (זה הוא) מנהג ותיקין, אבל מנהג שאין לו ראייה מן התורה אינו אלא כטועה בשיקול הדעת". וכן בבאר היטב (לשו"ע או"ח סי' תר"צ ס"ק ט"ז) הביא מהרב אייזיק שטיין בביאורי סמ"ג "הא דאמרינן מנהג עוקר הלכה... (כאשר) המנהג בנוי על פי פסקתא או ספרי חיצונים (כלומר מדרשים שלא נמצאו בתלמוד) דודאי כך קבלו אבותינו איש מפי איש".

"שדי חמד" (במהד' ניו יורק שנת תשכ"ב, מערכת מ' כלל ל"ח, ד"ה ומה שאמרו בירושלמי ריש פרק השוכר, עמ' 90):

"מנהג מבטל הלכה לא אמרינן אלא לגבי ממון ולא לגבי איסור להתיר את האסור, כן כתב רשב"ש בסי' תקס"ב וכן כתב רמב"ם בהל' שביתת עשור (פ"ג ה"ג) "שאיין מנהג להתיר האיסור" (עיי"ש שהביא עוד ראיות).

וקצת לפני זה (שדי חמד הנ"ל, דף 86 ד"ה ובסיום דחייתו):

"כי מי נתן כח להותיקין שאחר התלמוד לתקן ולהנהיג להתיר איסור מפורש מדבריהם (של חז"ל) ולכן חלילה לומר דמנהג ותיקין מבטל איסור דרבנן, ודברי האומר כן לאו בר סמכא נינהו... ואפילו היה ע"פ גדולים שבעולם" (והביא שם ראיות מכמה גדולים שבטלו את המנהגים הקדמונים).

ועוד שם (בדף 101, ד"ה מה ששגור בפי העולם) הביא ממהר"ם מינץ (סי' ס"ו שאלה חמישית) כי "מנהג" אותיות "גהנם" "דלא אתי מנהג גרוע ומבטל הלכה, וכמה מנהגים גרועים דלא אזלינן בתרייהו".

"שדי חמד" (מערכת מ' כלל ל"ז, ד"ה וכתב הרב באר המים) דן בנושא זה, ומסכם:

"כל זה הוא במנהג בעיר אחת אף שהוא מנהג פשוט שם אבל מנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל, ההתפשטות בכל גבולי ישראל הוא העד המעיד על המנהג שנקבע מעיקרא ע"פ ותיקין".

והוסיף לתת טעם (שם, בדף 101, סוף ד"ה ואין לבטל בנקל שום מנהג) "דמה שאין משנים ולא מבטלים המנהג אינו אלא מחשש דאתו לאינצויי, אבל אם כולם מסכימים לבטלו, ואין בביטולו או בשינויו שום סרך איסור, יכולים לשנותו". ועוד (שם, בדף 104 ד"ה ובמאי דקיימא לן) בענין שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין אם אינו גדול ממנו בחכמה ובמנין "אם רואים בית דין השני שמחמת תקנת בית דין הראשון יצאה תקלה, יכולים לבטל".

ראינו מהדברים הנ"ל שאין בסמכותו של מנהג לבטל ההלכה אא"כ אנו יודעים שנוסד המנהג ע"פ ותיקין, או שנתפשט בכל העולם כולו, או שיש לו מקור בספרי מדרשי חז"ל. וגם יש לומר שהמנהג רק מבטל הלכה בעניני ממון (כמו שתקיעת כף תקבע קנין, ולא צריכים להגבהה או משיכה) אבל אין בסמכות המנהג לבטל איסור ואפילו הוא רק איסור מדרבנן. ואפילו אם המנהג נקבע ע"פ בית דין, יש בכוחו של בית דין המאוחר לבטל את המנהג אם רואים שיוצאת מכך תקלה.

ב. דעת הגר"א אודות המנהגים המשובשים

מפורסם שהגר"א יצא לדרך להגיע לא"י וחירף נפשו עד שכתב לאשתו "וגם את יודעת שהנחתי ילדי שלבי הומה עליהם, וכל ספרי היקרים, והייתי כגר בארץ אחרת והנחתי הכל" (אגרת הגר"א, מובא ב"אוצרות הגר"א", בני ברק, תשנ"ה, עמ' 178) וכל בן תורה מבין את הפאתוס שבמשפט הגר"א "וכל ספרי היקרים", כיון שאין אומן בלי כלים, ואם בא"י בתקופה ההיא לא היו ישיבות ולא מרכזי תורה, ואף לא אוסף חשוב של ספרים, הרי הגר"א מצמצם בכך את יכולתו התורנית! ובכן, משום מה ראה לנכון לנסוע לא"י? והרי מותר לנסוע לחו"ל כדי ללמוד תורה (רמב"ם, הל' מלכים פ"ה ה"ט) וכל שכן שלא חייבים לעקור ממנה אם יש בכך ביטול תורה! (כמו שמפורש בענין עזרא, מגילה טז:). ענה על כך נאמן ביתו הרב יעקב כהנא "ששמע הדברים כזו יוצאים מפי אדמו"ר החסיד 'לוא יתן ה' שאזכה

לשבת בארצנו הקדושה וכדאי הוא לי, שאפטר לכל הפחות ממנהגי פוליש" (סוף מעשה רב, ירושלים, שנת ששו"ן, ע"פ כתב יד, ומובא ב"הגאון החסיד מוילנא" של ר"ב לנדוי, דף רמ"ה הערה 9). כלומר, לא היתה דעתו נוחה מכמה מההנהגות שנתווספו במשך הדורות ורצה להחזיר עטרת התורה ליושנה.

ג. רבוי המנהגים בעיני אבלות

לא כל המצוות זכו להסתעפות תוספת המנהגים באופן שוה. ישנן מצוות שהדורות לא הוסיפו לדברי חז"ל מאומה, ויש מצוה שבה התוספת מרובה על העיקר עד שכמעט כולה מלובשת מנהגי ישראל. אחת המצוות דרבנן שרבו בו המנהגים היא מצוות האבלות. ויש לכך מניע נפשי עמוק. ר' יוחנן וגם אביי אמרו "אשרי שלא חמאן" (קידושין לא, ב) ופירש רש"י שם: "שאי אפשר לקיים כבודם ככל הצורך, והוא נענש עליהם". כאשר האדם אבל על אביו או אמו, יש לו יסורי מצפון בזוכרו כמה לא יצא ידי חובתו בכבודם (כי באמת אף אחד אינו יכול לקיים כבודם במלוא החיוב שחייבים, וכדברי ר' יוחנן ואביי) מפני כך יש לו נטיה להרבות בכבודם אחרי מותם ואפילו במדה שהיא קיצונית. והדברים האלו שייכים במדה מסוימת גם באבלות על שאר קרובי משפחה, כאשר נפרדים מהם ומחלקים להם "הכבוד האחרון" שיש בידי השאירים לחלק למת, ואז ישנה נטיה להגזמה.

במאמרנו זה נתרכז רק באותם מנהגי אבלות שאין להם בסיס במאמרי חז"ל (בתלמוד ומדרשים) ונעיין באלה מהם שיש בהם לכאורה סתירה או אי תיאום להנהגות אחרות שחז"ל קבעו לנו. דברי חז"ל הם העיקר, ודברי המנהגים הם התוספת. הורה לנו החיד"א "זה עיקר העבודה, לשמור העיקרים ולהוסיף, ולא לזלזל בעיקר ולקיים התוספת" (עבודת הקודש, מורה באצבע, ס"ק רמ"ו). עוד נציין לאותם מנהגים שיש בהם מילתא דתמיהה וגורמים לפעמים לידי גיחוך (וכמו שמצאנו שהפוסקים בטלו מחמת כך גם מנהגים מסוימים שהיו בימי חז"ל!) (עיין שו"ע יו"ד סי' שפ"ב סעיף ד' על ההליכה יחף מבית הקברות עד לביתו; ובסי' שפ"ו, דברי רמ"א בענין עטיפת הראש; וכן בסי' שפ"ז סעיף ב' בענין כפיית המטה). ויש שביטלו חכמים קצת מהמנהגים מחמת הטורח או זילותא בעיני אחרים (יו"ד ש"מ סעיף ט"ז לענין חליצת הכתף עיי"ש גר"א). ויש מנהגים שלא הוזכרו בשו"ע או בפוסקים אלא השתרבבו בציבור ע"י איזה אדם גדול שנהג כך, ואח"כ התחילו הרבה מהציבור לעשות כמוהו כאשר גם הם היו אבלים, והם אינם מבדילים מה בין חסידות לבין דין,

והם טעו לחשוב שמחויבים בדבר, ויש בכך הפסד ממונם של ישראל או צער או דברים שהם תמוהים.

כיון שבשעה שהאדם הוא אבל אין לו פנאי לעיין בהלכה, וגם אין מחשבותיו רגועות די הצורך שיעיין, נוח לו להחמיר על עצמו בכל מנהג כדי שלא לעורר על עצמו תמיהות של הבאים אצלו. ולפעמים הוא מעמיס על עצמו התנהגות קשה או מציקה, כי חושב שיש בכך הבעת כבוד לנפטר, או שחושש מן לזות שפתים של הבריות. ולכן ראוי לקבץ מאמר הביקורת לעורר על כמה נקודות הצריכות ביסוס הלכתי, כי לכאורה הם ממנהגי בור. ולא באנו במאמר זה להכריע מההלכה, אלא לעורר את המעיינים. אנו תקוה שאיזה בית דין חשוב יתן את דעתו ויפרסם ברבים ממה ראוי להמנע, מחמת ההיזקות שצויינו למעלה, ועי"ז תקבל האבלות את הצורה העתיקה שתקנו לה חז"ל. יהיו לנו לעינים דברי חיד"א:

"זוה כלל גדול שלא ינהג שום דבר עד שידע שרש המנהג מרז"ל או מכתבי האר"י ז"ל האמתים או שידע טעם כעיקר למנהג" (עבודת הקודש, מורה באצבע, ס"ק ק"צ).

לקיים מנהג בחיצוניות המעשה וללא הבנת התוכן והמשמעות, לא יוסיף לאדם בעבודת הקב"ה.

ודאי שאין לשנות מן ההלכות מאומה, אא"כ בהוראת בית דין. אבל בספקות ובמחלוקת באיסורים דרבנן הלכה כמי שמיקל (רמב"ם, הל' ממרים פ"א ה"ה) והרי כמעט כל הפוסקים סבורים כי כלל דיני אבלות חוץ מן היום הראשון הם מדרבנן בלבד; ובדיוננו כל שכן "הלכה כדברי המיקל באבל" (עירובין מו, א). ולכן כאשר אנו דנים בספקות במנהגים עלינו גם לנקוט הכרעה לקולא. וכיצד נדע מה הוא דין ומה הוא מנהג? שמא לשם כך הגדיר הרמב"ם את האיסורים למשך שבעה הימים "אלו דברים שהאבל אסור בהם.... לספר ולכבס ולרחוץ... הכל אחד עשר דבר" (הל' אבל, פ"ה ה"א). וכן בנוגע ל"שלשים יום" שוב הרמב"ם הגדיר במדויק "ואלו דברים... הכל חמשה דברים" (הל' אבל, פ"ו ה"ב). כלומר, כל מה שלא נכלל ברשימות שלו הוא רק מטעם המנהג. הציבור קבל על עצמו, והציבור יכול לנטוש מנהג מסוים (כמו למשל שהציבור נטש את המנהג לצום בערב ראש השנה ללא אומר ודברים, עיין שו"ע או"ח תקפ"ה סעיף ב', וכן הצומות שבסי' תק"פ שם). ויש להבהיר מה מדת החובה שלכל מנהג ומנהג.

רשימת המנהגים הנידונים לפי סדר אבלות: אנינות – קבורה – ז' ימים – ל' ימים – י"ב חדש – יום יאהרצייט

ד. שפיכת מים בשכונת המת

מיד אחרי יציאת נשמתו של המת, "מנהג לשפוך כל המים השאובים שבשכונת המת" (שו"ע סי' שלט סעיף ה') מקורו ב"כל בו" הקדמון וכמה טעמים נאמרו שם. ממנו הביא הש"ך הטעם כדי שידעו הכל שיש בו מקרה מות ולא יצטרך להודיע בפה ויהא מוציא דבה. ועוד שמלאך המות מפיל במים טפת דם המות ע"כ. ובאבודרהם (סוף הל' ברכות) הציע טעם כדי שהכהנים ידעו להזהר ולא להתקרב לבית מחמת הטומאה. ובמעבר יבק (שפת אמת, פכ"ג) הוסיף כמה וכמה טעמים. ועיין בבאר היטב (ס"ק ה') הביא מעשה מזעזע מהתשב"ץ שגער באחד ששתה מהמים ותוך שעה קלה מת זה ששתה. ובברכי יוסף החמיר מאד, גם אם המים הם של גוי וגם אם כבר השתמשו במים ובשלו בהם מאכלים, ואפילו אם יש ששים כנגדם! וב"גשר החיים" (ח"א פ"ג סעיף ח') העלה שיש בעיה במים שבמאגר "רזרבה" שיש על גגות הבתים, על מה סומכים שלא שופכים אותם, ומתיר כי הם מחוברים למים שבקרקע.

א. הרי"מ טולידאנו ניסה לבטל מנהג זה בימינו, בהציעו (בספרו שו"ת ים הגדול, עמ' קי"ג) שמדובר אך ורק בשארית אותם המים בהם רחצו את המת לפני הקבורה. בשו"ת יביע אומר (ח"א חלק יורה דעה סי' כ"ג ס"ק ב') מביא דבריו ודוחה אותם שאינם מתקבלים על הדעת.

ב. "גשר החיים" (ח"א פ"ג, הערה 5) מעיר "כיום שברוב הבתים נשפכין כל שופכין לא החוצה אלא בביוב שבפנים הבית או שבמטבח, מה מקום לשפיכת המים? הרי אין השכנים רואים את שפיכת המים ואין בכך הודעה לרבים? מכל מקום אין להקל בדבר שכבר נתקבל למנהג בכל תפוצות ישראל".

ג. ושמעתי מחכם אחד שגם במעשה שהביא התשב"ץ, אפשר לומר שדברי גערת חכם החלישו את רוחו ונבעת ומת, כמו בדין קטלנית (עיין שו"ת רמב"ם, לפסיא סי' קמ"ג, "חולשת המזגים"). וכן מצאנו בכריתות (ו.) שחז"ל ידעו על כח נפשי זו של סוגסטיה "דילמא חלשא דעתיה ומתרע מזליה" וכמ"ש רמ"א (או"ח תרס"ד סעיף א') לענין ליל הושענא רבה.

ד. בעל קצור שולחן ערוך (ר"ש גנצפריד) כתב בהערותיו "לחם הפנים" לספרו קצשו"ע סי' קצ"ד "ובספר תשובה מאהבה (הרב אלעזר פלקס, תלמיד של מחבר שו"ת נודע ביהודה) כתב וז"ל:

"ואני אומר דכל דקפיד קפדי בהדיה, ובמופלא ממני בל אדרוש. די לן מה שנמצא בגמרא וברי"ף ורמב"ם ורא"ש" עכ"ל.

ה. גם בגשר החיים (ח"א פ"ג סעיפים ד"י) הביא מהפוסקים שצמצמו מנהג זה בכמה וכמה אופנים (להקל אם מדובר בנהרג ולא שמת מיתה טבעית, או מדובר בשבת וחג, אם מדובר במים שהכינו למצוה, ולכן אם הזמינו אורחים לבוא לאכול ג"כ אפשר להקל (כל בו, הרב גרינולד, דף 25), ומי סודה או שהיו בהם תבלין אחד וכו').

ו. והנה לשונו של "ערוך השולחן" (של"ט ס"ק ט):

"... ואין חיוב לשפוך כל המים (כי די בקצת, רק לסימנא בעלמא, כי העיקר הטעם הוא רק להודיע לאחרים על המיתה, וטעם של חרב של מלאך המות הוא רק בתור "יש אומרים")... ותמיהני על כמה שמחמירים בזה הרבה כאילו היא גמרא מפורשת, ויש שרוצים לאסור התבשיל אם בשלו בהמים, ואין זה אלא דברי תימה. והרי אפילו בסכנות המבוארים בגמרא אמרו חז"ל 'זהאידנא דדשו ביה רבים, שומר פתאים ה'" וקל וחומר במילתא כי האי. ומה יעשו הערים הגדולות שבג' חצרות ימצאו מאות בעלי בתים... ולזה נלע"ד להקל הרבה בדבר, וכן ראיתי מגדולי ההוראה".

ז. אח"כ מצאתי ב"כל בו" (הרב גרינולד, דף 24) הביא מן קונטרס קדמון "מיא דלישת המצות": "אבל אין חובה היא רק לפרסומי מילתא". הרי נקטו בלשון "אין חובה"!

לפנינו שבעה מגדולי עולם שנקטו להקל.

ה. השתתפות הנשים בהלויית המת

בזמן הלויית המת, יש מצוה שיכבדו אותו בהרבה מלוויים וככל שהמספר גדל כך כבודו מתרבה (עיין כתובות יז.). אבל צ"ע אם מותר לנשים להשתתף.

בשו"ע יו"ד (שנ"ט, סעיף ב) נפסק "יש למנוע מלצאת הנשים לבית הקברות אחר המטה". כתב שם הש"ך: "שאם עושים כן גורמים רעה לעולם ח"ו ומקורו בזהר ח"ב דף קצ"ו. והנה ב"בית לחם יהודה" (הערות נדפסו בשו"ע) חלק על השו"ע כי בגמרא (ברכות נא.) משמע רק שיש נזק אבל לא איסור. גם בשו"ע הרש"ז (הל' שמירת גוף ונפש, במוסגר) כתב כשאין ז' נשים אין קפידא כל כך ומקורו במעבר יבק). אבל גם הגר"א באגרתו שכתב בעת נסיעתו לא"י כתב "ששם מתדבקין הקליפות מאד וכל שכן בנשים, וכל הצרות והעוונות באים מזה" ("אוצרות הגר"א", שער ב.). וב"חיי אדם" (סוף סי' ג' והוזכר שוב ב"ילקוט יוסף" לבנו של הגר"ר עובדיה יוסף, ח"ז דף פ"ד) התריע נגד אשה נדה ההולכת לבית הקברות. ידוע שהאשה מתביישת להודיע לאחרים על נדותה, וכאשר הרבה נשים אחרות יוצאות לבית הקברות לא תמנענה אותן הנדות מלצאת כדי לא לפרסם את עצמן, ובזה יש מכשול גדול. ולכן נראה שבמקום סכנה רוחנית כזו ראוי ללמד שכל הנשים לא תצאנה, אלא תעמדנה ליד הבית משם מוציאים את המת. (ובספר "נשמת ישראל", של הרב דוד ישראל הרפנס, ברוקלין, תשנ"ה, עמ' תשכ"ז-תשל"ד, הביא הרבה סברות ע"פ אדמורי"ם שונים להקל בזה, ודבריו דחוקים).

ו. השתתפות הבנים והבנות בהלוית המת

יש הנוהגים ששום בן (או בת, וכן נכד ונכדה) לא ילוו את המת (זכר) למקום קבורתו. שרש מנהג זה נמצא בספר של"ה (מהד' אמשטרדם, דף קמו., מסכת פסחים, סוף נר מצוה, ובמהד' הרב מאיר כ"ץ, חב, עמ' קכז) שיש טיפות שז"ל שהאדם הוציא בחייו והם המקיפים אותו עד לקבר ומצערים אותו "ואם בחייו מחרים בשופר עם עשרה ששום אחד מבניו לא ילוהו, יותר טוב" עכ"ל. כלומר, לא ילוו אותו אז לא בנים שיש להם גוף ולא בנים שאין להם גוף (שז"ל). גם הגאון ר' שלמה קלוגר ציוה על כך בצוואתו בשנת תקצ"ד (המובאת ב"מדי חודש בחודשו", לרי"ל מיימון, מוסד הרב קוק, ירושלים, ח"ד עמ' 51) "יראו להתאסף עשרה אנשים כשרים ויטילו חרם שלא יגע בי ובמטתי ולא לכנוס תוך ד' אמות למטתי הן אשתי הכשרה הן ח"ו הפסולה, הן זרע כשר או ח"ו הפסול". ב"נשמת ישראל" (דף שצ"ד) גם הביא צוואה נוספת של ר"ש קלוגר מתאריך מאוחר יותר, שם מפרט שאסר על ההתקרבות לקבר שלו כל י"ב חודש, אבל התיר לנכדים ולנכדות להתקרב לקברו. "גשר החיים" (ח"א פי"ב סעיף ג') מביא מנהג שמכריזים זאת בעת ההלוויה "בחרם יהושע בן נון" ובלי שופר. ובמקום שיש צורך שיהא הבן בבית הקברות לפני הקבורה, הוא מקדים לשם לפני הבאת המת לשם.

כידוע, יש הרבה מהצאצאים העלולים להצטער מאד כשימנעו מהם לשאת את אביהם או ללוותו לקבורתו. וגם אם ישאלו מאחרים מה היא הסיבה, אם יאמרו להם כנ"ל (על שז"ל) אין זאת אלא בזיון המת. וגם עצת החרם לא מובנת לרוב בני אדם בזמננו. כל שכן, שבזמננו לא מכריזים חרם, וגם לא מכריזים שום דבר כלל. ויוכל להיות שדוקא השז"ל כן מלווים לאותו המת ולא מלווים אותו צאצאיו שבגוף! ובעצם יש להעיר שאם לא תוקעים בשופר בחיי האב בנוכחות עשרה (כמו שהציע של"ה) מאן יימר שההכרזה כשלעצמה מועילה? בנו של הגר"ע יוסף (ילקוט יוסף, ח"ז דף ע"ז) מביא שמנהג זה הוא נהוג בעיקר רק בירושלים. ועוד יש להעיר כי המנהג הזה נוגד דברי זהר (ח"א דף רכו). שיש מצוה מיוחדת שדוקא הבן הוא שיעצום את עיני אביו, לפני הורדתו לקבר. וכן כתב מעבר יבק (אמרי נועם, פכ"ז) שיש נחת רוח לאב שהבן יעסוק בקבורתו.

ז. הלנת המת שלא כדין

"אסור להלין המת אא"כ הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין או מקוננות או שיבואו קרובים או להשמיע עיירות" (שו"ע יו"ד שנ"ז סעיף א').

האריך בזה "גשר החיים" (ח"ב פ"ב). וממשיך לשאול כיון שזה אסור לכל ישראל, מה הייחודיות שקבעו על ירושלים (בבבא קמא דף פב). "אין מלינים בה את המת"? ונותן שם עשרה חילוקים (פ"ג). תירוץ ראשון שנותן הוא שבירושלים אין להלין את המת אפילו לשם כבודו (ממה שנתפרט בשו"ע שם).

בענין עיכוב הקבורה עד שיבואו בני משפחתו של המת (לפעמים ממתנים יום או יומיים עד יבואו בנו או בתו מחו"ל) י"א שעוברים בזה איסור. אדמו"ר ממונקץ' ("חמשה מאמרות", דף קכ"ט) מברר שאין בהיתר של "לכבודו" להשהות יותר מן כ"ד שעות. והוסיף הרב יקותיאל יהודה גרינולד (כל בו, מהד' פלדהיים, ניו יורק, תשל"ג, דף 13) שאפילו אם הנפטר בקש שימתינו בקבורתו עד יגיעו קרוביו, אין בסמכותו לבקש מהם לעבור על איסור תורה. ובשו"ת עבודת הגרשוני (סי' ע"ז, ומובא ב"כל בו", דף 37 הערה 9) שדברי השו"ע ("שיבואו קרובים") הם למנוע מצב שנקבר בין זרים ואין עומדים שם מקרוביו כלל. אבל אם יש שם מקצת קרוביו, ורוצים להוסיף שיבוא עוד אחד, בן או בת, אין כח לזה לדחות איסור "לא תלין". והביא ראיה מן ספקו של "פתחי תשובה" (שנ"ז ס"ק ג').

ויש המעכבים את הקבורה כדי לזכות לסגולה למנוע חיבוט הקבר. האריז"ל קובע שהנקבר בערב שבת אחרי שעה חמישית (שעה לפני חצות יום) אינו סובל מן חיבוט הקבר (שער הכוונות, ח"ב דף כ"ד. על פרטי הסבל של חיבוט הקבר, עיין דבריו בשער הגלגולים, דף סה). היו כאלה שהתחכמו שכאשר מת אדם יום חמישי אחרי הצהרים, בקשו לדחות את הקבורה עד לאחר חצות של יום הששי. נגדם כתב שו"ת רדב"ז (ח"א סי' ק"ז) שזה לא נכלל בשם "כבודו" ואסור להלין אותו משום זה.

ח. אמירת קדיש סמוך להמת

אחרי הקבורה אומרים האבלים (בהיותם עוד בבית הקברות) צידוק הדין, ואח"כ קדיש (בעלמא דעתיד לאתחדתא). "מעבר יבק" (שפת אמת, סוף פכ"ט) כתב שאין צורך להתרחק ד' אמות מהקבר. אבל זה מנוגד למה שנפסק בשו"ע (סי' שע"ו סעיף ד') "ומרחיקין מעט מבית הקברות ואומרים קדיש" והוסיף שם הש"ך (ס"ק ג') "שאף לקדיש צריך להתרחק ד' אמות מהמת", והוא משום "לועג לרש" (ברכות ג.). המקילים סבורים שכיון שזה לכבודו של המת, הרי הוא מוחל על אמירתם תורה ותפלה בנוכחותו. אבל צ"ע כיון שזה בהיותם בבית הקברות, מה יענו על שאר המתים הקבורים שם סביבות הקבר החדש, וכי גם הם מחלו על "לעג לרש"?

ט. מניעת הניגוב אחר נטילת ידיים כשחוזרים מההלוי

כשחוזרים מבית הקברות נוהגים ליטול ידיים ג' פעמים. ב"תורת האדם" לרמב"ן ("כתבי הרמב"ן", מהד' מוסד הרב קוק, ח"ב עמ' קנה-קנו) מעתיק דברי גאון שנשאל על אלו שנוהגים לרחוץ ידיהם בשובם מבית הקברות, והשיב: "אין צריכין לרחוץ, ואם נהגו ורוחצין אין בכך כלום". אח"כ ממשיך "נטילת ידיים לבתר הכי ליכא אלא למי שנשאו המטה" עד כאן דברי גאון. והרמב"ן מוסיף: "ומפי אחד מרבותי שמעתי קבלה בידו שהוא רמז לטהרת הטומאה, לומר שטומאה זו אינה נטהרת אלא במים ואפר ואזוב" [פרה אדומה] וזה טעם יפה" עכ"ל.

והמנהג הוא לא לנגב ידיו. מקור לזה נמצא בשירי כנסת הגדולה (י"ד שע"ו אות י"ד, ומובא בהגהת בית לחם יהודה) ולא ברור מה הטעם לזה? במעבר יבק (שפתי רננות, פי"ט) מנמק כמה טעמים: נוטלים ידיים –

א. כדי להבריח הרוחות הרעות.

ב. לומר ידינו לא שפכו את הדם הזה (ע"פ דברים כא, ו) ומסיים "טוב שלא לנגב ידיו במפה". בספר "נשמת ישראל" (דף נ"ז) מביא מהספר "הדרת קודש" (לקוטי דינים, אות ק"ד) שמפני רוח הרעה אין להשתמש במפה עד שמכבסים אותה. וצ"ע הכי תחמיר בזו יותר מאשר במים אחרונים, ושם לא שמענו איסור ההשתמשות במפה עד שיכבסו אותה? וכן ב"דרכי חיים ושלום" של אדמו"ר ממונקץ' (אות תתקצ"ו) מובא שלא הקפיד על מניעת הניגוב, וכן מפורש ב"פחד יצחק" (ערך: קבורת המת) שהיו גדולים שלא הקפידו. ובאמת, בימי החורף הסוער של חו"ל, אם לא ינגבו ידיהם הם עלולים לנזק בריאותי) ושם ב"מעבר יבק" הוסיף טעם לאי-הניגוב, כדי שהמלוה לא יסיח דעתו מהמת. וגם טעם זה הוא תמוה.

י. הפיכת כלי הנטילה

ישנו מנהג שכאשר נוטלים ידיהם (בצאתם מבית הקברות) האדם הנוטל הופך את הכלי כלפי מטה, למען יזובו המים שנותרו החוצה. מעבר יבק (פל"ה) מנמק כדי שלא ישתמשו במים לשום דבר אחר (כי טמאים הם). ולפי זה, אם אחרי הנוטל ממתנינים אנשים גם הם ליטול את ידיהם, אין שום טעם לשפוך את המים ולגרום להם טרחא יתרה למלאות שוב את הכלי! ובחו"ל בימות החורף, אם בטור מחכים אנשים רבים, הם סובלים מהרוחות העזות ללא הצדקה מספקת. ובספר "טהרת מים" (שיירי טהרה, אות ר' פסקא ט"ו) הביא טעם "ניצוק" שהמים שבכלי נטמאו ממה שנגעו ביד. וגם לזה צ"ע שאין אנו נוהגים כן במים אחרונים, וגם שלא מצאנו דין ניצוק בטומאות כי אם בדבר סמיך כמו דבש הזיפים וכו'.

יא. פרסום על דבר מותו של המת

בזמננו נהוג שמודיעים לציבור הרחב על מיתתו של מת למען יבואו להלווייתו. זאת עושים או ע"י מודעות קיר, או ע"י השמעת רם-קול ע"י רכב הנוסע בכל רחובות השכונה. יש לתמוה כי יש גמרא מפורשת "ומוציא דבה הוא כסיל" שאין להודיע לאחרים בשורות רעות (פסחים ג:). כך לשון שו"ע (סי'

ת"ב סעיף י"ב) "מי שמת לו מת ולא נודע לו, אינו חובה שיאמרו ואפילו באביו ואמו..." ומוסיף רמ"א: "ומכל מקום בבנים זכרים נהגו להודיע כדי שיאמר קדיש, אבל בבנות אין מנהג כלל להודיעם". וזה בניגוד גמור לנחפזים בזמן הזה להודיע. החיד"א (עבודת הקודש, צפורן שמיר, פסקא קע"א) מנמק "כי אתה גורם נזק גדול שהשומע יתעצב וימעט בעבודת ה', והעון תלוי בך". ונ"ל שיש להוסיף: כיון שאנחה שוברת חצי גופו של האדם (ברכות נח:) יש בכך נזק לבריאות גופו של השומע, ואסור להזיק כל עוד איננו מחויבים בכך. ובשו"ת חות יאיר (ר"א) היקל שאין להודיע לאבל אם זה יבטל ממנו שמחת פורים, וע"ע ספר חסידים תת"ג. ויתרה מזאת מצאנו בשו"ת רבי ידידיה טיאה ווייל (סי' קי"א) שאם מדובר בבחור בן ישיבה וע"י האבלות יתבטל מלימודו, אין להודיע לו עד אחרי ל' יום כדי שיקיים אבלות רק שעה אחת כשמועה רחוקה. וכך היה "מעשה רב" אצל מו"ר הגאון הנודע הרב יצחק רודרמן (ממועצת גדולי התורה בארה"ב) שבצעירותו למד בישיבת סלובודקה בליטא רחוק מביתו, וכאשר מת אביו (אף הוא רב מפורסם) ונודע לראש הישיבה ("לבוש מרדכי"), הוא הורה שאין להודיע לבן על כך עד עבור ל' יום, כדי לא לבטלו מלימודו.

יתרה מזאת, אם המת השאיר אחריו כמה בנים, די באחד מהם שיאמר הקדיש ואין צורך להודיע לשאר הבנים, כך הורה שו"ת מהר"ש ענגיל (חלק ששי סי' י' בשם בעל ברוך טעם, וכך עשה מעשה אדמו"ר ר' יחזקאל שינאווא בעל דברי יחזקאל). והביאו ראיה לכך מלשונו של הרמ"א (סי' ת"ב סעיף י"ב) שבבנים פתח בלשון רבים, ולגבי קדיש סיים בלשון יחיד בלבד "שיאמר קדיש". ובשו"ת משנה שכיר (הרב ישכר שלמה טייכטל הי"ד, מחבר "אם הבנים שמחה") בסי' רל"ד סמך על כך ואמר שאפילו אין להודיע לאחיו של המת, כי במסכת כלה (פ"ב) נמסר לנו שרק מהבן יש תועלת באמירת הקדיש, ולא ע"י קרובים אחרים (טעם זה הוזכר בשדי חמד, אספת דינים, מערכת אבלות, פסקא קנ"ב, וכן כתב שו"ת רמ"ע מפאנו, סי' פ"ט, סוף ד"ה ומה שטען עוד ראובן). סיים בכך "נשמת ישראל" (דף ק"ב) שכל ההימנעות מלספר לקרובים הוא אפילו אם המת בקש לפני מותו שיודיעו להם, כי איננו בעלים לגרום להם צער, ולבטלם ממלאכתם ז' ימים, ולבטלם מלימוד תורה ז' ימים וכו'. ובאמת, גישה כזו מהופכת ממה שנהוג היום לפרסם.

נחזור לשאלתנו, האם מותר להודיע ע"י מודעות ורמ"קול? הנה במו"ק (כז:): מובא ששמע קול שיפורה (שופר), וכן בכתובות (זז.) שיתא אלפי שיפורה. הרי מכאן שמפרסמים! ואפשר לומר ג' תירוצים:

א. השופר לא הודיע לבני הישוב על המיתה אלא שיבואו ללוות את המת, והיא דבר מצוה. בשאלה "אייבו קיים?" (פסחים ד.) מדובר על הודעה שלא לצורך מצוה כי היה אחרי הקבורה.

ב. אפשר שכבוד רב גדול שונה מכל מת אחר, כי הוא כבוד הציבור.

ג. האיסור הוא לגלות במישרין, אבל אם בדרך עקיפה, מותר (כדברי רש"י ד"ה שעורין: "לא היה רוצה להוציא דבר קללה מפיו". כאשר הם שאלו לו, ענה "אנא לא קאמינא". כלומר שהאדם ישמור על פיו שיהא מבשר רק טוב ולא רע, וזה דין של העלאת הדיבור. (וכן משמע ב"פלא יועץ", ערך: בשורה, וכן אמר דוד: "איש טוב זה ואל בשורה טובה יבוא" – שמו"ב יח, כז. יש לתת תפקיד שלהבאת בשורה רעה לגוי וכיו"ב).

ד. צריכים ליזהר לא להבהיל. ולכן שם ר' יהושע הפך קרע של בגדו לאחוריו והיה בוכה (מפרש רש"י: "שלא יבינו מהר להדיא ויצא לבם"). כאשר השופר תוקע רק מודיעים בכך שיש איזה שהוא מת בעיר, ולא מזהים מי הוא ולכן אין השומע נחרד. לפי זה בהחלט אסור לבעלי המודעה או בעלי רס-קול לדבר גלוי על מי מדובר אלא יקראו ללויה "סתם" בלי להודיע על מי מדובר.

ה. לפי פירושים אלו קשים דברי שו"ע (סי' ת"ב) שאין לגלות לבן או לבת, אע"פ שמונעים מהם מצוות קיום האבלות, וגם קשים דברי חיד"א (הנ"ל, שהוא כדי לא להזיק לזה ששומע). ושמא יש לומר שיש כאן מחלוקת בין ב' דעות בחז"ל, ביניהם הרמב"ם לא הכריע, והשו"ע הכריע.

יב. עיקר לשבת "שבעה" במקום בו מת המת

נוהגים האבלים לשבת שבעה בביתו של המת. אמנם הראוי הוא לשבת שבעה דוקא באותו המקום שם המת הוציא את נשמתו. כך מפורש במסכת שבת (קנב, א) ונפסק בשו"ע (שפ"ד סעיף ג') והזהיר על כך מאד שבלי הלקט (אות כ"א) וכן מעבר יבק (אמרי נועם, פל"ה). אמנם ידוע שנוהגים לשבת שבעה דוקא בדירה שהיה דר שם המת. י"א שסומכים בכך על הש"ך (בסי' שפ"ד) המציין לעיין בסי' שע"ו סעיף ג' אבל נלע"ד שלא דייקו ככל הצורך, כי הוא לא בא לשנות את הדין אלא לעורר שאם לא השאיר המת אבלים כל עיקר, בכל זאת יש מצוה לארגן מנין עשרה (זרים ולא אבלים) לשבת שם באותו המקום שמת. ועוד יש להביא ראיה מלשונו של רמ"א עצמו, שכתב "ומצוה להתפלל שחרית וערבית

במקום שמת שם "אפילו" אין אבל, כי יש בזה נחת רוח לנשמה". הלשון "אפילו" באה לכלול בין אם יש אבל היושב שבעה בין אם אין, תמיד צריכים לקבוע המקום שם. וי"א שסומכים על הנאמר במדרש פרקי דר' אליעזר (פל"ד) שמשך שבעה ימים הנשמה חוזרת מהקבר לביתו. ונ"ל כי בימינו שע"פ רוב המת הוציא נפשו בבית החולים, אין יכולת לשבת שם שבעה. ובאמת, בספר "נשמת ישראל" (דף ק"ח) מביא שיש אבלים הנוהגים ללכת לבית החולים ביום השביעי, כדי לומר שם קדיש. ונ"ל שלא הועילו בזה לעשות התיקון המדויק עליו דברו חז"ל למשך שבעה ימים.

יג. אם מותר לאבל לצאת לבית הכנסת

האבל אינו יוצא מביתו למשך שבעה ימים (מו"ק כג, א) מפרש "ערוך השולחן" (בסי' שצ"ג, סעיפים א"ד) שאין בזה איסור אלא שזה ממילא כך. "דע דלא מצינו לא בגמרא ולא בירושלמי ולא במסכת) שמחות שהאבל אסור לצאת מביתו כל שבעה... וכן בטור ובשו"ע וברמב"ם לא חשבו זה כלל... אלא כיון שהוא אסור במלאכה ומשא ומתן ולטייל, מה יעשה חוץ לביתו? ועוד כדי שיתבודד בביתו ולא ישכח אבלותו כשילך אצל בני אדם. ומטעם זה אסור לו לילך בחול לבית הכנסת משום שיש שם בני אדם הרבה" (ויסיח דעתו מאבלותו). ובאמצע דבריו כתב: "והא דתניא "האבל אינו יוצא" (מו"ק כג.) זהו ענין אחר, (ליציאה) [מיציאה] לבית הכנסת". אבל דבריו תמוהים מאד כי הוא עצמו מביא דברי ריב"ש (סי' קנ"ח) שנהגו ללכת לבית הכנסת, וכיצד עברו בזה על דברי חז"ל בלי שריב"ש ימחה בידם? וכן דברים אלו של ריב"ש הובאו בבדק הבית לבית יוסף (לסי' שצ"ג) וכיצד הב"י לא דחה דעה זאת שהיא נגד חז"ל? אלא פשיטא לי שהמנהג שחז"ל קבעו לא לצאת (ובזה דעת ערוך השולחן, שזה מנהג ולא איסור) הוא רק לכל שאר הענינים חוץ מההליכה לבית הכנסת. ומפורש ברדב"ז (על הרמב"ם, הל' אבל פ"ז ה"ה) בשם רב האי גאון "וכבר נהגו הכל לצאת לבית הכנסת".

אמנם מובא בשו"ע (שצ"ג סעיף ג) ואפילו לבית הכנסת אינו יוצא. אבל בהמשך דבריו התיר לו ללכת לבית כנסת ביום שקוראים בתורה, ורמ"א התיר זאת רק בשבת. ונ"ל שבאמת מותר לו לאבל ללכת להתפלל בית הכנסת. יש להביא לכך ראיה מדברי "פתחי תשובה" (סי' שצ"ג ס"ק ב') המביא מ"חכמת אדם" "במקום דאי אפשר לכנוף [כלומר לאסוף] עשרה ("מנין") ויתבטל ע"י זה מקדיש וקדושה וברכו, מותר לילך (לבית הכנסת). אך במגן אברהם... משמע דמתפלל

ביחודי" עכ"ל. וצ"ע כיצד חלקו על פסק השו"ע הנ"ל? אלא צריך לפרש שמה שהשו"ע אסר לו ללכת לבית הכנסת הענין הוא לברית מילה, פדיון הבן או סעודת סיום, ולא כדי להשתתף בתפילות או לשמוע קריאת התורה.

ומצאנו ב"נשמת ישראל" (עמ' רטז-ריט) האריך בזה והביא (א) מ"תשובות הגאונים" (שערי צדק ח"ג שער ד' פסקאות ב"ה, וכן הובא ב"אוצר הגאונים" למו"ק כ"ג בנדפס עמ' 36-37) הודיעו הרב שלום וכן הרב האי גאון "כל עיירות שבבבל ושאר ארצות מתפללין בבית הכנסת" (וכן בלקוטי הלכות לרי"ץ גיאנות, הל' אבל, עמ' נ"א). (ב) כן הוא גם בריטב"א למו"ק שם. (ג) וכן ברוקח (הל' אבלות, סי' שטז). (ד) וכן בשו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' מ"ד). (ה) בספר "כתר שם טוב" (לריו"ט גאון, דף תרנ"ג) הביא שמנהגם שהאבל בא לביהכ"נ לתפילת שחרית. (ו) ובספר "נוה שלום" (דף ד') מביא שמנהגם במצרים שהאבלים באים כל יום לביהכ"נ לתפילת מנחה וערבית.

והנה בפתחי תשובה (שצ"ג סוף ס"ק ג') הביא שאם ביהכ"נ סמוך לבית האבל, מותר להתפלל שם (כי אין חשש שיפגוש אנשים בדרך ויסיח דעתו מהאבלות). על סמך זה התיר הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות, ח"א סי' תרצ"ז) שהאבל יכול לנסוע במכונית לביהכ"נ כי מיד יגיע שם בלי לפגוש אנשים בדרך, וזה נחשב לו למקום קרוב.

יד. אם לסדר לאבל מנין תפילה בביתו

נשאלת השאלה אם ראוי לסדר לו מנין בביתו. אמנם בשו"ע (סי' שע"ו סעיף ג') כותב רמ"א: "נוהגים להתפלל בעשרה כל ז' במקום שנפטר שם האדם" אבל זה לא כתוב כלל על בית דירתו של המת, אשר בזמננו שם יושבים האבלים. והנה לשון רבנו יונה בענין זה מפליאה: "ראוי שלא להניח התפילה בבית הכנסת... אפילו בשביל כנסת אחרת... וכ"ש בבתי האבלים ובבתי החופות" (דרשות ופירושי רבנו יונה על התורה, הוצאת וגשל, ירושלים תש"מ, סוף פ' תרומה). וכנראה כמה טעמים מוסברים לזה.

א. אין לאדם לנטוש מקום קבוע לתפילתו (ברכות ז, ב).

ב. ברוב עם הדרת מלך (ר"ה לב, ב) וכיצד לבקש מהאנשים להפסיד מעלה גדולה זו ולהתפלל בציבור מצומצם?

ג. יש מצוה מיוחדת להתפלל בבית כנסת הקבוע לתפילה שיש שם קדושה מיוחדת, ולא בבית פרטי (עיין משנה ברורה, לסי' צ' ס"ק כ"ז). כידוע, בבית פרטי אין הריהוט המתאים לתפלה בציבור. יש ספות, יש ארונות כלי קריסטל, יש תמונות שונות על הקיר. יש נשים מסתובבות ורעש מהילדים הקטנים. גם ע"פ רוב אין המקום רחב כל צורכו למען עשרה אנשים! ואין ספק שהמארגנים מנין פרטי לאותו האבל עושים לו "גמילות חסדים" אבל מפסידים מצד שני בתוכן איכותי של תפילתם. אמנם בזמננו הורגלנו למצב מביש שמתפללים בלי כוונה (אע"פ שזה בכלל לא טוב, עיין שו"ע או"ח סי' ק"א) ולדאבוננו הורגלנו למצב שהתפילה היא "מלל" בעלמא ללא ריכוז המחשבות. אבל פשוט הוא שעלינו לשפר המצב הזה ולא להוסיף לו קלקול. כאשר מתפללים לא במסגרת הקבועה, כוונת הלב פוחתת. גם כאשר עובר לפני התיבה אדם לא מיומן לכך, לא בעל קול נעים ולא תמיד מבין פירוש המלים (כי לא כל אבל ניחון ברגשיות ויכולת להקנות אורה נכונה לתפילה הציבורית). בעקבות כך יש ירידה תלולה באיכות התפילה של כל המשתתפים. ובשו"ת מכתם לדוד (פארדו, סי' ט"ז) כתב שאם יש בכפר רק מנין אחד, אם רצונם להיטיב אתו יבואו הם אצלו, ואם לאו יבוא הוא אצלם.

ובאמת בשו"ת ריב"ש סי' קנ"ח (ודבריו הובאו בבדק הבית לב"י לסי' שצ"ג וכן שם בערוך השולחן) שבסרקוסטא היו נוהגים האבלים לבוא כל ימי השבעה לבית הכנסת. אם האבל צריך לצאת לדרך או לטפל בדבר האבד, מותר לו לצאת מביתו (רמ"א, שצ"ג סעיף ב', בשם המרדכי ועוד). ולכאורה זו מילתא דפשיטא, כמו שבזמננו האבלים שבאו לבית דירתו של המת נוהגים כל לילה ולילה לשוב ללון לביתם, איש איש למקומו, ולשוב לבית המת כל בוקר (וכן פסק ערוך השולחן, סי' שצ"ג ס"ק ב' על סמך תרומת הדשן, ר"צ). מה שונה זה מלהתיר לו ללכת לבית הכנסת? והנה אם האבל נוהג להתפלל ותיקין, וכמובן קשה לרכז עשרה אנשים מהשכנים לקום באשמורת ולהתפלל אתו ותיקין, ודאי עדיף לו ללכת לבית הכנסת ולא להפסיד מעלתו (כל שכן שלפי פסק הרמב"ם, כל תפילה המאוחרת יותר מהנץ החמה אינה אלא בדיעבד). ועוד יש בעיה כי יש אבל כזה שאם הוא הצריך לעבור לפני התיבה, מחשבותיו מתבלבלות. מפני הצורך להגות את המלים בצורה ברורה ולפי קצב מהירות שהנוכחים הורגלו לו, הוא אינו יכול להתפלל בכוונה כלל. אי לכך, ודאי עדיף לו להמשיך להתפלל בביהכ"נ כהרגלו ולא להפסיד תפילתו. זהו במיוחד לאור דברי הרמב"ם (הל' תפלה פ"ד ה"א) שהמתפלל ללא כוונת הלב חייב לחזור ולהתפלל. ולכן אם ילך לבית הכנסת, לבוש נעלי בד ולא

נעלי עור, ומשנה ממקומו הקבוע בבית הכנסת (כמ"ש שציוו חז"ל במו"ק כג): ויזהר לא לשוחח שם עם אנשים במה שלא נוגע לאבלותו, פשיטא שזה מותר ומצוה.

דבר מעניין ראיתי בספר "נשמת ישראל" (דף רכה) שאמנם אסור לאבל לטייל, אם זה להנאתו. אבל אם הוא מרגיש את עצמו פקעת עצבים, ומרוב מתח אחרי האורחים המרובים שבאו ודברו אתו כל שעות היום, אם בשעות המאוחרות בלילה יצא לגינה שיש לו מאחורי ביתו, אין זה נחשב טיול לשעשוע, אלא לצורכי בריאות, ויהיה לו מותר.

טו. אם ראוי לאבל להיות שליח ציבור בתפילה

נהוג שהאבל עובר לפני התיבה להוציא הרבים ידי חובתם, אבל בשו"ע (שפ"ד סעיף ג') משמע שזה רק אם אין שם אחר שיוודע לעשות כן, כמפורש בשו"ת רא"ש (כלל כ"ז סעיף ב'). וכמה אחרונים הניחו אוקימתא [הנחה] שהרא"ש רק מנע זאת בשאר האבלים, אבל לא באבל זה המתאבל על אביו או על אמו (עיין ערוך השולחן, סי' שע"ו ס"ק י"ד) והסביר "נשמת ישראל" (דף קנ"ט) כיון שזכויות של הבן נזקפות על שמם של אביו ואמו, הרי זה להם חסד מיוחד. אבל בזמננו שאין שליח ציבור מוציא לרבים ידי חובתם, כי בלאו הכי כל אחד ואחד מתפלל לעצמו, אין כל כך זיכוי הרבים במה שהאבל יעבור לפני התיבה. ואם לענין אמירת "קדיש", הרי גם כשהאבל איננו הש"ץ הוא האומר רוב הקדישים (שבסדרי תפילות שבזמננו, דוק ותשכח שהאבל אומר שמונה קדישים בכל יום). שמא משום כך אריז"ל (בשער הכוונות, ח"א דף צ"ז, ענין הקדיש) לא הזכיר מנהג זה שהיתום יהא ש"ץ אלא ביאר בארוכה על מעלת אמירת קדיש בלבד.

טז. הבאת ספר תורה לבית האבל

ממה שהאבל מארגן לו מנין מתפללים בביתו יש תוצאה שמביאים לשם ספר תורה. צריכים להתריע שאין הדבר פשוט שזה מותר. בשו"ע (או"ח סי' קל"ה סעיף י"ד) נפסק: "בני אדם החבושים בבית אסורין, אין מביאים אצלם ספר תורה אפילו בראש השנה ויוה"כ". מקור הדבר הוא בירושלמי (יומא פ"ז ה"א) שעל בני אדם ללכת אחרי התורה, לא היא אחריהם. ואמנם שם התירו חז"ל לעשות כן אם מדובר באדם חשוב "בני אדם גדולים התורה נתעלית בהם" (וכמובא ברמ"א,

שם). אבל ודאי לא כל אבל ואבל נחשב לאדם גדול. ובאמת, בכל הדורות שקדמו לדורנו לא היו נוהגים לקרוא בספר תורה בבית האבל (וזה רואים ג"כ מה נפסק בסי' שצ"ג שהתירו בימי ב' וה' ללכת לביהכ"ג). והסיבה פשוטה שלא היו בידיהם כמות גדולה של ספרים בכל כפר וכפר לחלק לבתים. והנה בשו"ע מציין הרמ"א היתר "אם מכינים לו מקום יום או יומיים קודם, מותר". ונשתרבה דעה בציבור שאם קוראים בספר תורה ג' פעמים, הרי זה כמו מקום קבוע חדש לספר תורה (וכתב על כך "נשמת ישראל", דף קנ"ה, שאין לזה מקור). אבל אי לכך נוהגים כמה בזמננו לקבוע תפילה בבית האבל גם ביום השבת כדי שיקראו בתורה ג' פעמים בימי השבעה, ובזה נכשלים לעשות "אבלות בפרהסיא" שהיא איסור נוסף.

יז. כיסוי המראות

המנהג הוא לכסות כל המראות שיש בבית האבל. ב"דרשות חתם סופר" (ח"ב דף שפ"ז) חידש טעם לזה שכמו שחז"ל הנהיגו לכופף כל המטות שבבית, שהם שמשו סרסור להביא את הוולד לעולם, כן יש לנו לכופף המראות שגם הם סרסורים ליפות את האשה בעיני בעלה. אבל "יערות דבש" (תחילת ח"א, דרוש ט' טבת, תקל"ד) חידש טעם, כדי שלא יתלבשו רוחות רעות באותם דיוקנאות שרואים במראה (אע"פ שהוא לא הזכיר עניני אבלות, אלא דבריו לכל השנה כולה). בספר "כל בו לאבלות" (הרב גרינולד, דף 262) חידש טעם שמא יבואו האבלים להתקשט ויסיחו דעתם מהאבלות. עוד טעם הביא, כיון שיש שם מנין מתפללים, שמא יבואו להתפלל מול אותה צורה שרואים במראה וזה אסור. והנה אחרי שמיעת טעמים רבים ומגוונים הללו נאמר "כל מילא דלא מחוורא, מסמכין לה מן אתרין סגיאין" (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ג).

יח. החלשת האור בבית האבל

בשו"ת משנת יעקב (ח"ג סי' שע"ה) מביא שיש הנוהגים לא להדליק כל אורות החשמל שבבית, ומשוה הדבר למנהגי ט' באב. ובאמת במדרש איכה רבתי (פסוק "ישב בדד וידום") מובא שה' כיבה את הפנסים מחמת חורבן בית המקדש. מתנגד למנהג זה "נשמת ישראל" (דף קכט) ואומר שזה מקשה על בני הבית ללא צורך. ושמה הכוונה לא להדליק את הנברשת החגיגית שבתקרת חדר הסלון.

יט. לא לקחת מאכלים מבית האבל

בספר "כתר שם טוב" של הרב יום טוב גאגין (מהד' קידון, תרצ"ד, דף תרפ"ד) מביא שנוהגין לא לאכול בבית האבל שום מאכל, כי שורה שם רוח הטומאה. מקשה על כך "נשמת ישראל" (בדף ק"ל) והרי יש מנהג אצל אדמורי"ם וחסידיהם וכן אצל בני עדות המזרח להציע למנחמים כל מיני מעדנים ומזונות בבית האבל, למען יעשו האורחים "תיקון" ע"י ברכותיהם. ושם הוא ג"כ מביא דברי "יוסף אומץ" (הנהגות קדמוני אשכנז) בפרק "הנהגת שבעה" שאין לקחת שום חפץ מבית האבל. וטוען "נשמת ישראל" שגם זו טעות.

כ. הדלקת "נר נשמה" בבית האבל

הדלקת הנר בבית האבל ("גשר החיים" ח"א פ"כ סעיף א). הנה לכאורה דבר זה מפורש בכתובות (דף קג, א) שרבנו הקדוש ציוה "נר יהא דלוק במקומו" אבל כשנדייק ניווכח שאיננה ראייה כלל. רש"י שם כתב כי רבי ציוה זאת מפני שישוב ויבוא כל ליל שבת. כיון שהצדיקים גם במיתתם הם בחיים, הוא צריך לאורו בליל שבת (עיי"ש מהרש"א). והרי טעם זה שייך רק אצל רבנו הקדוש! ועוד, אילו היה זה מנהג נפוץ בימי חז"ל אצל כל המתאבלים, מה השינוי בכך שדוקא רבי צריך לצוות על כך? אמנם מנהג זה מובא במעבר יבק (שפת אמת, פ"ט ו). אבל בספר "יוסף אומץ" (דף שכ"ט) קובע שזה נאמר רק באותו החדר שם המת הוציא את נשמתו. כן כתב "חכמת אדם" בסוף הל' אבלות "הנהגת חברא קדישא, מצבת משה" ס"ק י"ג "הנר שמדליקין כל ז' בבית שמת בו (!) הוא מנהג נכון אבל מה שמעמידין צלוחית של מים ומפה, הוא מדרכי האמורי וצריך לבטל מנהג זה". וכן בספר "כרם שלמה" (בסי' שצ"ט) כתב שבבית הבן של המת אין להדליק את הנר (עיי"ן "נשמת ישראל", דף קל"ב הביא עוד כמה מחברים שכתבו כך).

והנה בספר שו"ת תורה לשמה (ממחבר "בן איש חי") בסוף סי' תק"ך, חיזק בכל כוחו מנהג זה של הדלקת הנר בבית הנפטר (והוא אומר מפורש שאם לא נפטר המת שם, אין להדליק), ובמשך י"ב חודש ידליקו בבית הכנסת, ויאמר האבל בפיו שמדליק הנר לשם נפטר פלוני. שם מביא מקור לדעתו מן דברי רבנו בחיי (שמות כה, לא) שם כתב "וידוע כי הנשמה נהנית בהדלקת הנרות והיא מתהלכת

בעידוני ההוד והשמחה, ומתפשטת ומתרחבת מתוך הנאת האורה... על כן המשיל השלמה לנר 'נר ה' נשמת אדם" עכ"ל. אבל כשנעיין בדבריו הללו לא נמצא שם שום רמז בדברי רבנו בחיי שמדובר על נר לזכר המת, אלא שהאדם החי הוא השמח ועלז למראה האור. כלומר, חשב "בן איש חי" להביא ראיה למנהג מדברי רבנו בחיי ובאמת אין שום ראיה משם לענין נר לכבוד המת, כי מדובר על נשמת החי המתבונן בלהבה! וכיון שאחרי כל בקיאותו הידועה של המחבר הוא לא הביא אלא דבר זה מן רבנו בחיי, יש הוכחה מכך שלא ידוע לו מקור למנהג זה להדליק בבית דירה של המת. ואדרבה, לפי מיטב הבנתי, התנגדות "חכמת אדם" להעמדת צלוחית של מים היא שהבורים חושבים שהמת עצמו נמצא במים הללו. כן יש בורים בעלי דמיון פרא הסבורים להקיש בין הנשמה והנר, ומדברים אל הנר כאילו נפש המת מתגלמת שם. ויש להתנגד לטעות זו. בשו"ת נחלת שבעה מביא שיש נוהגים להמשיך בהדלקת הנר גם אחרי שהפסיקוהו הרגל. וב"נשמת ישראל" (דף תרנ"ו) הביא שיש נוהגים להוסיף נר נוסף בכל ערב שבת (ממה שמדליקים לכבוד שבת) ונ"ל שזה כמו אבלות בפרהסיא בשבת, וזה גרוע.

וממה שכתב "תורה לשמה" להדליק נר בביהכ"נ למשך י"ב חודש, הרי שו"ת רמ"ע מפאנו (סי' פ"ט, ד"ה ומה שטען עוד ראובן) כתב שאין חייבים בזה כי אינו אלא מנהג בעלמא. ע"ע להלן פסקא ל"ב אודות הנוהגים להדליק ביום הזכרון ("יאהרצייט").

כא. על דרשות בדברי תורה בבית האבל

האבל אסור בתלמוד תורה (שו"ע יו"ד שפ"ד סעיף א) ונוהגים שכאשר יש ציבור מנחמים בבית האבל, אחד המוכשר לכך פותח בדברי תורה או שקורא פרק משניות, במיוחד כאשר עושים הפסקה בין תפלת מנחה לערבית. ויש בכך תוספת זכות לנפש המת. אבל הקשה "נשמת ישראל" (דף קפח) כיצד זה מותר, הרי אסור לאותו אבל לתלמוד אפילו בהרהור (כן כתב שו"ת מהרי"ל, סי' ר"א על סמך "פקודי ה' ישרים משמחי לב") ובעל כורחו האבל שומע קצת מדברי התורה? וכן אסרו הרהור זה בט' באב (שו"ע או"ח תקנ"ד סעיף ג). ובאמת ב"הליכות תימן" (של הרב יוסף קאפח, הוצ' קרית ספר, ירושלים, תשכ"ג, דף 254) הביא שמנהגם שכאשר החכם מלמד תורה בבית האבל הוא דן אך ורק בדיני אבלות (או שקורא ברמב"ם או שקורא בשו"ע) ואח"כ מסיימים בפסוק "בלע המות לנצח" ע"כ. ואין לומר סברא שאין

על האורחים לאסור על האבל הישיבה בביתו (כמ"ש בהל' שבת סי' רע"ו, שאם גוי הדליק נר בשבת עבור היהודי, אין היהודי חייב לצאת מביתו) כי כאן האבל עצמו מכבד בכך את המכובדים שיפתחו בדברי תורה? ושמה ראוי להם לא ללמד בקול רם, והוא יזיז את עצמו קצת רחוק. ומובא שרש"ז אורבך היה מחמיר בזה (שם, דף קפט). גם מה שטוענים שכל זה הוא לשם כבודו של המת אינו מועיל כי שם בא לסלק עון "לועג לרש" אבל כאן יש איסור בעצם על האבל עצמו. ומה שהתירו לו ללכת לביהכ"נ לשמוע קריאת התורה (סי' שצ"ג) אינו דומה כי שם י"ל שהוא מסדר היום, כמו קריאת הקרבנות לפני שחרית. כך לשונו של הרמב"ם: "אין אומרים שמועה והגדה בבית האבל אלא יושבין דוין" (הל' אבל פי"ג ה"ט). בגמרא הגירסא היא "יושבין ודומין" [ודומים] (מ"ק כג, א).

כב. האם מותר לו לאבל לשבת בטל?

וכאן יש לשאול, האם האבל פטור מן מצוות תלמוד תורה ויכול לשבת בטל? כלומר, כיון שאין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ ואין לאבל זה התעניינות בדברי הל' אבלות, האם הוא חייב לכופ את עצמו ללמוד בהם או שמא הוא פטור מזה, כמו בט' באב (כף החיים, סי' תקנ"ד ס"ק י)? והביאו שרמב"ן וריטב"א (למ"ק ט"ו) פירשו שחז"ל פטרו אותו מתלמוד תורה. אבל נ"ל כי כיון שאסור לו להסיח דעתו מן האבלות, אם לא יעסוק בתורה בשעה שאין לו מנחמים, הוא יעסוק בדברים אחרים, בשיחת סרק עם בני ביתו וכיו"ב. ואף שמעתי על מקרים שכאשר מת סבא זקן (כמו למעלה מגיל 80) או אחרי מחלה קשה וארוכה והאבלים לא היו מצטערים כל כך, או שלא שררה אהבה וידידות בין האבלים והמת, עוד עסקו האבלים ביניהם לבין עצמם במשחקי דומינו ושחמט, וזה אסור (ספר "דברי חיים" להל' אבלות). והרי בערוך השולחן אוסר לאבל אפילו ללמוד בשאר חכמות עולם, וכל שכן שאסור לו לקרוא עיתון או באיזה מחברת, כדי שלא יסיח דעתו מהאבלות (סוף סי' שפ"ד). ובכן פשיטא שאם אינם מצטערים ואינם שבורים על מיתת המת (מכל מיני סיבות) אעפ"כ חייבים הם לעסוק בתורה הנוגעת לענינם. ואף אנשים שאינם "למדנים", הרי המאירי (למ"ק דף כא): אומר שמותר לאבל ללמוד דברי מוסר והתעוררות, כדי לחזור בתשובה. זה לשון הרמב"ם: "אלא יפחד (האבל) וידאג ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה. ואחד מבני החבורה שמת, תדאג כל החבורה כולה... כל זה להכין עצמו ויחזור ויעור משנתו" (הל' אבל פי"ג ה"ב). כלומר העונש של מיתת המת הוא אינו אינדיבידואלי בלבד, אלא הוא עונש קבוצתי לכל בני משפחתו

ועליהם לחזור בתשובה גם על מעשיהם הם. אותו ההיתר ללמוד מוסר הועתק להלכה בשדי חמד (הל' אבלות, אות כ"ה). אבל שמא זה מדובר רק בשאר הימים, חוץ מן יום ראשון שאז האבלות מדאורייתא, דשמא יש להחמיר אז להמנע אף מזה.

ויש לפעמים שבאים לבית האבל הרבה מנחמים העוסקים בפטומי מילי, ומעבירים את הזמן בשיחות שלא מענייני האבלות. כאשר האבל רואה מצבו כך, לכאורה היה ראוי שיתלה מודעה בכניסה לביתו על שעות מצומצמות אשר רק בהן יבואו אליו המנחמים, ושאר היום שנשאר לו פנוי יעסוק בלימודים המותרים, המועילים גם לו וגם למת.

כג. הישיבה על הקרקע

נהוג בזמננו שהאבל יושב על שרפרף נמוך, סמוך לרצפה. מקור האיסור לשבת על כסא בגובה רגיל הוא בדברי המרדכי (סי' תתצ"ה). אמנם בטור (סי' שפ"ז) מביא מאמר חז"ל "מנין לאבל שאינו רשאי לישוב על גבי המטה אלא ע"ג הארץ? דכתיב 'וישבו אתו לארץ'" (איוב ב, יג). אבל העיר "דרישה" (סוף ס"ק ג') שאין ידוע לנו מאמר כזה בגמרא, בבבלי או בירושלמי. הנה בזמננו לא שמענו שיושבים ע"ג הרצפה ממש. שמא הם סבורים שכמו שאין אנו נוהגים לישן על גבי קרקע (כמ"ש הטור) מחמת שירדה חולשה לעולם והוא סיגוף קשה לנו, כן הישיבה על הקרקע ממש הוא ללא נשוא. ויש להוסיף הערה כאן. לפי מנהגנו האירופאי שיושבים על גבי כסא, גם לשבת הרבה זמן על שרפרף נמוך הוא סיגוף קשה, כמו לשבת ישיבה מזרחית ורגליו כפופות תחתיו. לכן ראיתי אצל כמה רבנים זקנים שכשהיו אבלים לא קיימו הידור זה. ובש"ך (בסי' שפ"ז) כתוב שחיוב האבל לשבת קרוב לקרקע הוא רק כאשר המנחמים אצלו. הבין מזה שו"ת זרע אמת (הרב ישמעאל, ליורנו, תקנ"ו, ח"ג ליקוטים ליורה דעה) ששאר היום מותרים לשבת על ספסל רגיל, ורק בעת שבאים לביתו המנחמים אז יתן תחתיו שרפרף נמוך. וכן כתב גרמ"ז זורגר בשו"ת וישב משה (הרב יוסף פרעשל, מונקץ, תרס"ד, ח"ב סי' ל"ט). אבל נ"ל אין להם ראייה מלשון הש"ך, כי הוא רק התיר לאבל להסתובב בבית או לעמוד על רגליו, בשאר שעות היום. אבל לא עלה על דעתו לשבת על כסא רגיל. אבל סוף כל סוף ההיתר הוא נכון, כיון שלא מדובר כאן על איסור דרבנן אלא על מנהג, ובמקום צער לא אמרו.

ומה שכתוב ברמב"ם (הל' אבל פי"ג ה"ג) שגם על המנחמים לשבת אתו לקרקע, גם על זה מחלו בדורות הללו (לקט יושר, לתלמיד תרומת הדשן, יורה דעה, דף 91).

כד. שתיקה שבבית האבל

יש ברמב"ם (הל' אבל פי"ג ה"ג) הלכה מעניינת שאין המנחמים רשאים לפתוח בדיבור עד שהאבל יתחיל לדבר (ומקורו בגמרא). בעצם, עליהם לשתוק עד שיקבלו רשות לדבר. ונ"ל הענין כי כיון שבאו לנחם אותו, צריכים לדעת אם הוא מוכן "לקלוט" את דבריהם. טעם נוסף יש לדבר. במנהג בימינו שהמנחמים חוקרים ודורשים כיצד התפתחה המחלה אשר ממנה נפטר המת, וכיצד סבל וכו' ועוד יש החוקרים לדעת כל מיני מעשיות שהיו אצלו במשך חייו, כאילו יכתבו על תולדותיו ספר. והאבל צריך לחזור ולפרט לפני כל מנחם ומנחם הבא לביתו והוא נסחט ו"מתייבש" מכח הדיבור. זה נכנס וזה יוצא ואין לו פנאי להשיב רוחו. ולכן חסד עשה הקב"ה שציוה שישב דומם ושואף כוחות ולא יתחילו בדושיה עד שיסמן להם. עוד דבר חכמה יש ברמב"ם "כיון שנענע בראשו, שוב אין המנחמין רשאים לישוב אצלו" (הל' אבל פי"ג ה"ג, וגם זה מחז"ל) כי לפעמים עיפה נפשו והוא צריך קצת בדידות כדי שיתבונן בדעתו. ויש שהמנחמים ממשיכים לשבת אצלו כי אינם יודעים כמה הם מכבידים עליו. ולכן, בסימן זה די להם ועליהם לקום וללכת. ודבר חשוב כתב הרב יוסף קאפח ("הליכות תימן", קרית ספר, ירושלים, תשכ"ג, דף 254) שלא נהוג אצלם לדבר על מה שהיה, וכיצד מת המת, או תולדות חייו. אלא או מדברים דברי תורה בענייני אבלות, או דוממים, ויושב כל אחד רק לכמה רגעים לבד. לשון הגמרא היא "יושבין ודומין" (מו"ק כג, א).

כה. כיצד מנחמים לאבל

כיצד מנחמים? נהוג בזמננו שכל מי ומי שמכיר את האבל בא ופוקד את ביתו. יש אבל כזה שבאים אצלו מאות אנשים במשך השבוע, ויש שבאים כמה עשרות. רובם ככולם באים בשעות הלילה, או בזמן תפילות שחרית, מנחה וערבית. הרבה מהאנשים לא באים לנחם בשלשת הימים הראשונים (כמו שיצוין להלן). כיון שכן, אין זמן או פנאי להאריך בדברי נחמה, והם מסתפקים באמירה של מלים ספורות "המקום ינחם אתכם תוך שאר אבלי ציון וירושלים". "נשמת

ישראל" (עמ' שסח-שעד) יוצא חוצץ נגד אמירה נבובה זו וטוען שאין בכך נחמה כלל. כי הנה בשו"ע (סי' שפ"ה) מובא שכאשר פוגשים את האבל בשוק כעבור ז' ימי אבילות, יש לומר לו סתמית "תתנחם" ולא לנחם אותו באותה צורה שנהגו במשך ז' ימי אבילותו. ומכאן ראייה שבאמירה זו של "תתנחם" לא מקיימים מצות נחמה! ודעת רש"י אויערבך שזוהי היא רק ברכה שמברכים לאבל (ועליו לענות אמין!) ולא נחמה. הנה ע"פ מה שלמדנו במו"ק (כח:) וכן בכתובות (ח:) אמרו להם המנחמים רעיונות שהיו מרגיעים בהם את האבל, שהיו הופכים את דעתו מצער להסתפקות (כמו שרש תיבת "וינחם" – בראשית ו, ו). בזהר (ח"ג דף קא:) מבואר שעל המנחם להכין את עצמו קודם בואו, לתכנן מה יגיד שיהא בכך מזור ומרגוע לאותו האבל. (וכן עיין בערוך השולחן, סי' שמ"ד ס"ק י"ד שכבר נשתכח בדורותינו כיצד מספידים על ת"ח, שגם לכך צריכים חכמה כיצד להכין רעיונות).

רש"י (לסנהדרין ק"ג) פירש "בי טמיא": "בית האבל שמטעימים אותו בדברים לנחמו" (כלומר: אומרים דברי טעם). וכן כתב רבנו ירוחם (נתיב כ"ח ח"ב) שהמנחם "נותן טעם למה אירע לו הרע, כדי שישוב בתשובה". "פלא יועץ" (ערך: נחמה) נתן דעתו על כמה מיני שכנועים.

א. שלכל צרה יש דבר שהוא רע הימנה, ויש להודות לה' שניצול הימנה.
ב. אם מת לו מת, יתנחם על שלא נשתמד ולא יצא לתרבות רעה ולא מת מיתה משונה.

ג. יתנחם שנשאר לו מהמת זרע של קיימא. ע"ע שם שהאריך בעוד טענות. וב"כלי יקר" (בראשית לז, לה) הביא נחמה "שעיקר התנחומין כשיתן החי אל לבו שזה המת זכה לרב-טוב הצפון לצדיקים, וכי הוא נעתק מן העולם האפל אל אור הנצחי". ויש עוד נחמה, אם משכנעים את האבל שהמת הוא מהצדיקים שכיפר על עון הדור, כדברי רמח"ל (דרך ה', ח"ב פ"ג פסקא ח', ומקורו בזהר ח"ג דף ריח:). כל הנ"ל נכלל בדברי שבלי הלקט (הל' שמחות, סי' י"ג) "אין תנחומין כשיושבין בשתיקה" ולכן צריכים לדעת מה לדבר.

כו. האם יש למנחמים לבטל מלימודם כדי ללכת ולנחם?

האם יש לבטל תלמוד תורה כדי לקיים מצות ניחום אבלים? – שאלה זו שאל "נשמת ישראל" (דף שני"ט) וסבור שאם אפשר שהמצוה תתקיים ע"י

אחרים, אין לבטל תלמוד תורה (כן נפסק בשו"ע יו"ד רמ"ו סעיף י"ח). ואמנם בספר "פני ברוך" (הרב חיים גולדברג, ירושלים, תשמ"ו) סבור שכמה שבאים יותר אנשים לביתו של האבל הוא יותר נרגע בראותו את יחס ההערצה בה מתייחסים אליו, לכן אי אפשר לקיים זאת ע"י אחרים. אבל נ"ל שזה תלוי במי מדובר. אם לאבל באים עשרות בני אדם לנחמו, אין בתוספת של אותו בן תורה הבא אליו להוסיף. ואם להיפך הוא בודד וגלמוד, יש חשיבות לכל מי שבא. ועוד, אם אותו בן תורה באו מדבר על לבו של האבל דברי נחמה ממש (כמו שמוזכר בסעיף הקודם) הרי יש בכך מצוה. אבל אם רק בא ומראה פניו ואפילו אומר "המקום ינחם וכו'" לא עשה בזה שום פעולה של נחמה.

כז. ניחום אבלים בג' הימים הראשונים

האם לנחם במשך ג' ימים הראשונים? רבי שלמה קלוגר (טוב טעם ודעת, מהדורה ג' ח"ב סי' רל"ט) לימד שלא לנחם כיון שג' ימים ראשונים האבל עוסק בבכי (מו"ק כז:). ואין דעתו פנויה לשמוע דברי נחמה. אבל בספר "פני ברוך" (דף קכד) הביא מהרבה גדולים שמקילים. ובספר "שערי אהרן" (הרב אהרן רוטר, בני ברק, תשכ"ח) הביא שה"חזון איש" לא הקפיד בכך. וצ"ל שזה תלוי מה הם משערים מצבו הנפשי של אותו האבל (לדוגמא נפקא מינה אם המת היה בן יחיד או מת בילדותו, לבין מצב שזכה המת לראות דור רביעי של צאצאיו ומת מתוך שביעות ימים. ואדרבה, מפני שלא באים רבים בימים ראשונים (חלק מהציבור אף מתעצל מחמת האי-נעימות של פעולת הניחום, ודוחה המצוה מיום ליום, עד שביום האחרון לאבלות באים המונים המונים בבת אחת) ובימים הראשונים יש יותר אפשרויות לדבר עם האבל דברי נחמה באמת.

הערה מעניינת כתוב ב"כל בו" לאבלות, של הרב יקותיאל גרינוולד (דף 297) שאם יושבים יחד כמה אבלים, עליהם להגיד דברי נחמה זה לזה (לפחות בזמן שאין מנחמים מבחוץ באים אצלם). וכן כתב הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות, סי' תרצ"א, בשם אדמו"ר ר' אברהם מרדכי מגור).

כח. היציאה לבית הקברות בגמר השבעה

יש מנהג לצאת לבית הקברות בגמר השבעה – בגמר ימי השלשים וכן בגמר שנה ראשונה אחרי הקבורה פוקדים האבלים את מקום הקבורה (שו"ע יו"ד סוף

סי' שמ"ד). "נשמת ישראל" מביא מנהג נפוץ שאומרים שם פרקי תהלים וקדיש ותפילת "אל מלא רחמים". יש המוסיפים לבוא שם כל שנה ושנה ביום היאהרציט.

בתחילת הסעיף הנ"ל בשו"ע (יו"ד סוף שמ"ד) אמרו "וביום הז' עולים לבית הקברות ומבקרין אותו". מה היא לשון, מבקרין? אלא מקור הדברים הוא במסכת שמחות, תחילת פרק שמיני: "יוצאין לבית הקברות ופוקדין על המתים עד שלשה ימים, ואין חוששין משום דרכי אמורי. מעשה שפקדו אחד וחיה עשרים וחמש שנים" עכ"ל. וכתב שם "נחלת משה" (הנדפס על הדף, בסוף מסכת עבודה זרה) "וכתב הפרישה בטור יו"ד סי' שצ"ד דדוקא בימיהם שהיו קוברים בכוכים [במערות] ולא היו צריכים רק לפתוח את כיסוי הארון [כדי לבדוק שמא המת לא מת, אלא רק התעלף והוא עדיין חי] אבל האינדנא שקוברים בארץ, אין פותחים" עכ"ל. הרי לשון "מבקרין" שהשתמש בה השו"ע לא שייך בזמננו, כי כיון שקוברים באדמה, אם היה חי היה נחנק ומתתוך כמה רגעים. ובכן, מה תועלת לצאת לבית הקברות?

קשה מזה כתב שו"ת חתם סופר (על יו"ד סי' שלח, ד"ה ובזה יובנו דברי הרמב"ם) שכעת שאין בזה תועלת, משמע מלשון מסכת שמחות שיש במנהג הביקור בבית הקברות משום "דרכי אמורי", כלומר מעין "דורש אל המתים". ובזה מצא ה"חתם סופר" מקור לפסיקת הרמב"ם (הל' אבל פ"ד ה"ד) שאין לבקר את הקברות. ובאמת, הנהגה זו של השו"ע (סוף סי' שמד) לבקר בבית הקברות ביום ז', וביום ל', ובסוף השנה, אינה מוזכרת בגמרא או ברמב"ם כלל. ב"בית יוסף" מביא בשם הכלבו שהוא מנהג נרבוניא. משמע שבתקופות קדם בשאר מקומות לא נהגו כן.

כט. על מניעת ההליכה לקברות

א. הרמב"ם (הל' אבל פ"ד ה"ד) כותב בהחלטיות "ולא יפנה אדם לבקר הקברות" (עיי"ש כסף משנה).

ב. גם אריז"ל (שער רוח הקודש, דף מט) כותב "צריך להיות רחוק ד' אמות מן הקברות, כדי שלא יתאחזו עמו אותם הרוחות הנמצאות שם".

ג. "מגן אברהם" (לשו"ע או"ח סוף סי' תקנ"ט) מנסח כך "וכתב בכתבי האר"י דאין לילך על הקברות אלא לצורך הלויית המת ובפרט אם לא תקן עון קרי,

מתדבקים בו החיצונים". הסיפא של דבריו לקוח מן "חמדת ימים", וספק אם כוונתו לטבילה במקוה או לשמונים וארבע הצומות שהנכשל בקרי "חייב" לצום.

ד. "חיי אדם" (סי' קל"ח, סעיף ה') כתב "ואמנם צריכים ליזהר מאד שלא יכנסו לקברות מי שהוא טמא קרי" (הוא לא השתמש בביטוי "עון קרי" כמ"ש "מגן אברהם" אלא כוונתו אפילו מי ששימש בהיתר עם אשתו ועדיין לא טבל). וברור שכאשר כל בני המשפחה הולכים לפקוד את הקבר, אי אפשר לברר מי מהם עוד לא תיקן עון קרי, אי אפשר לשאול אותם וגם הם לא יודו ברצון מה מצבם.

ה. גם הגר"א (באגרתו שכתב בדרכו לא"י, מובא ב"אוצרות הגר"א", שער ב') התנגד מאד להליכה לקברות "וכל הצרות וכל העונות באים מזה". ע"ע דבריו, עליות אליהו, דף 66 הערה צ"ו, מובא ב"הגאון החסיד מוילנא", ר"ב לנדוי, דף שמ"ה)

ו. גם משנה ברורה (תקנ"ט ס"ק מ"א) אמר שיש להתרחק ד' אמות מכל קבר שם. אי לכך, מפוקפק מאד המנהג הזה.

והנה בספר "נשמת ישראל" (דף שצ"ד) הביא מהרבה גדולים שאין לפקוד את הקבר משך י"ב חודש הראשונים. כן כתב אדמו"ר ממונקץ' (דרכי חיים ושלום, אות תתרכ"ד). וכך הוא מנהג בעלזא וכן מנהג מטסדורף, "נשמת ישראל" מביא שכך הוא מנהג ירושלים. אמנם כדי ליישב את הסתירה בין המנהגים, מנמק אדמו"ר ממונקץ' (דברי תורה, ח"א אות כ"ח) שנמנעים כל י"ב חודש שמא יבואו לבקש שם מהמת להתפלל עבורם, והרי הוא עדיין טרוד בדינו, ע"כ. ויש להתפלא על נימוק זה, כי באמת עד בוא תחיית המתים אסור לבוא לקבר ולבקש מהמת להתפלל, כמבואר ב"חיי אדם" (קל"ח סעיף ה'). אמנם אדמו"ר ממונקץ' בשו"ת מנחת אלעזר (ח"א סי' ס"ח) מביא חילוק, אבל זה נראה דחוק. וכן חילוקו של "בן איש חי" (פ' נצבים, ס"ק ב') נראה דחוק.

יש עוד בעיה בהמשכיות העלייה לקברו, כי בלי ספק בוכים אז ומצטערים עלמות המת ועוברים בזה על מה שמסרו חז"ל:

"אל תבכו למת יותר מדאי...הא כיצד? שלשה ימים לבכי ושבעה להספד ושלשים לגיהוץ ולתספורת. מכאן ואילך אמר הקב"ה אי אתם רחמנים בו יותר ממני!" (מו"ק כז, ב).

כמה שורות לפני זה אמרו: "כל המתקשה על מתו יותר מדאי, על מת אחר הוא בוכה" כלומר יש בכך סכנה כי הוא מעורר בכך מדת הדין. והביאו מעשה שאשה אחת קפחה בכך חיי שאר בניה. בשו"ת הלכות קטנות (של הרב יעקב חאגיז, נפטר בשנת תל"ד) ח"ב סי' נ"ח, כתב:

"מה שנוהגות כאן הנשים בכל שנה לעורר ביום שמת להם מת וסופדות ומקוננות... זה שעושות בכל שנה שטות היא להן... (ומביא מאמר חז"ל הנ"ל). למה להשתתף עם המקוננות להביא עליה קינה חדשה?"

והט"ז (שו"ע יו"ד סי' שמ"ה ס"ק ה') מביא מהרמב"ן: "דאין מנהג ולא דרך ארץ להזכיר המת אחר י"ב חודש" (כתבי הרמב"ן, מהד' מוסד הרב קוק, ח"ב עמ' פב).

ל. על מנהג אמירת משניות או תהלים ליד הקבר

ישנה בעיה נוספת כי ההולכים לפקוד את הקבר נוהגים לומר שם פרקי תהלים או ללמוד שם משניות. לכאורה הדבר מותר, כמו שנפסק בשו"ע (יו"ד סי' שמ"ד סעיף י"ז) אבל הש"ך חוכך שם לאסור ומביא דברי הב"ח. ובבאר היטב כתב "שמעתי מהרבה גדולים שהיו מקפידים" לא לסמוך על סעיף זה בשו"ע. והנה לכאורה יש סתירה בשו"ע כי הוא עצמו אוסר אמירת "קדיש" ליד המת "ומרחיקין מעט מבית הקברות ואומרים קדיש" (שע"ו סעיף ד), וכן הוא בש"ך (שס"ז ס"ק ג'). ולכאורה דברי השו"ע הם כמו הבאת "יש אומרים" ככה ו"יש אומרים" ככה, ואין הכרעה. וכתב הרב משה שטרנבוך ("תשובות והנהגות", ח"א סי' תש"ו) שהחזון איש הקפיד לא ללמוד שם דברי תורה או לומר תהלים אא"כ יתרחק מכל קבר שהוא במקום, דהוי כלועג לרש (ברכות ג.). ואע"פ שהנמוקי יוסף (לב"ק טז:) מתיר, אבל הרי התוספות שם אוסרים. ואין זה דין באבלות אשר אז נפסוק "הלכה כמאן דמיקל באבלות" אלא הוא מדין "אונאת דברים" שחייבים להחמיר בספקות. וכן בשו"ת התעוררות תשובה (מהרב שמעון סופר, בודפסט תרפ"ג, ח"א סי' ע"א) אוסר אא"כ מעמידים שם מחיצה החוצצת בגובה י' טפחים. וכן בשו"ת חשב סופר (יו"ד סי' י"ז) אסר, והרב משה שטרנבוך ב"תשובות והנהגות" (סי' תש"ו) ערר נגד המנהג הקיים. (אמנם שו"ת רדב"ז (סי' רכ"ד) וכן בברכי יוסף (שס"ז) וכן חכמת אדם (קנ"ה ס"ק ט"ו) מציינים שמקילים.

לא. בענין אמירת "אל מלא רחמים"

ידוע שהאריז"ל (שער המצוות, פ' ויחי) התנגד לאמירת בקשה זו כפי שהיא מנוסחת בידינו, כי יש לומר "על כנפי השכינה" ולא "תחת כנפי השכינה". ע"ע על כך בשו"ת רב פעלים (למחבר "בן איש חי", ח"ד או"ח סי' ל"ה) וכן "דרכי חיים ושלום" (לאדמו"ר ממונקץ, בההשמטות, אות תתקצ"ז) וכן בשו"ת מהרש"ג (הרב שמעון גרינפלד, אב"ד סמיהלי, הונגריה, ח"ג סי' ע"ד) שהתנגדו לאמירת בקשה זו, ע"פ דרכי הקבלה.

לב. מנהג שמירת "יהארכייט"

ברור ע"פ הרמב"ן (המובא בסוף פסקא כ"ט) שחז"ל לא נהגו מנהג אבלות ביום השנה של הפטירה. אדרבה, אמרו: "גזרה על המת שישתכח" (פסחים נד, ב). והנה לעומת זאת הרי הרמ"א כותב: "מצוה להתענות ביום שמת אב או אם" (שו"ע סי' שע"ו, סעיף ד', ושוב בסי' ת"ב סעיף י"ב) ושואל מכאן המנהג? אבל בביאור הגר"א (שע"ו ס"ק ז') מעיר "כן משמע לכאורה ברפ"ג דשבועות כיום שמת וכו' אבל ראיתי למפרשים שפירשו אותו היום דוקא". כוונת הגר"א לשבועות (כ). "האומר הרי עלי שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין כיום שמת בו אבי, כיום שמת בו פלוני" (הערה, עיין שו"ע סי' שע"ח סעיף ד' שכך נהגו באותו היום בשנה הראשונה שמת החכם, וכן הוא כמעט מפורש בירושלמי מו"ק פ"ג ה"ז). הנה הרמ"א הבין שמדובר בצום בכל שנה ושנה באותו התאריך החוזר, אבל הגר"א מלמד שמדובר דוקא בשנה הראשונה, שאז האונן אסור בבשר ויין, ואין שום מקור בגמרא לצום [מכל מאכל] ביום היאהרצייט. והמפרשים אליהם מתכוון הגר"א הרי הם "ספר חסידים" (פסקא רל"א).

יש נוהגים להדליק "נר נשמה" ביום היאהרצייט ("נשמת ישראל", דף תש"פ בשם "אלף המגן"). אבל כמעט כל מי שהזכיר מנהג זה מתכוון להדלקה בבית הכנסת, ולא להדלקה בבית המתאבלים. כך כותב שו"ת מהרש"ל (סי' מ"ו, וממה שהתיר להדליק בבין השמשות של שבת אך ורק ע"י גוי, ולא התיר בשופי כהדלקה של מצוה, יש מכך ראייה שלא החשיב הנר לנר של מצוה), שערי תשובה לאו"ח (קנ"ד ס"ק כ'). ויש להעיר כאן הערה חדשה. המנהג של הדלקת הנר הוא כדי להועיל להאיר לפני המתפללים או הלומדים, ולא סתם נר עצמו. כך לשונו של שו"ת אמרי שפר (הרב

אליהו קלאצקין, ורשה תרנ"ה, סי' פ"ה ד"ה מה) "שתועלת נר יאהרצייט, וכן נר נשמה (ביום אמירת "יזכור") הוא דוקא אם מדליקו בביהכ"נ או בביהמ"ד, באופן שצריכים ללמוד או להתפלל לאורו, או להוסיף אורה בביהכ"נ. אבל בלאו הכי אין בה שום תועלת. ואדרבה יש בה איסור בל תשחית, ובכה"ג ביו"ט אסור להדליקו משום נר של בטלה". לפי דבריו, שיש בימינו אור רב של החשמל, אין שום טעם בהגשת נר כזה לביכ"נ או לביהמ"ד. כדברים האלו כתב ג"כ עוד גדול אחד, בשו"ת זקן אהרן (הרב וואלקין, פינסק, ח"ב סי' ע"ז) שאם כל הבנים היתומים מדליקים איש איש נר נשמה, יש בזה בל תשחית ואיבוד ממונם של ישראל.

ובספר "תשובות והנהגות" של הרב משה שטרנבוך (מהד' תשנ"ח, סי' תש"ב ס"קב) מביא שהגר"א לא החזיק ממנהג זה להדליק נר נשמה ביום יאהרצייט.

ויש הנוהגים לצאת לבית הקברות ולהדליק שם את הנר (שו"ת תורה לשמה, סוף סי' תק"ד). וע"ע לעיל פסקא כ'.

לג. הנוהגים איסור ההליכה לסעודה חגיגית וכן איסור תשמיש ביום היאהרצייט

יש המוצאים מקור להנהגה זו לפי רמ"א בשו"ע (סי' שצ"ה סעיף ג' עיי"ש ש"ך וט"ז). אבל הט"ז עצמו מסיים הלבוש "אולי במקומו של רמ"א נהגו כן, כי ברוב המקומות שעברתי לא ראיתי נוהגים כן". המנהג אף הוזכר ב"קיצור שו"ע" למהר"ש גנצפריד (רכ"א סעיף ז'). אבל הם מתכוונים למשתתפים בסעודות שיש בהן שמחה. אבל לשאלה אם מותר אז בתשמיש המטה, נשאל בזה הרב אברהם בנימין קלוגר (בנו של רבי שלמה) ותמה על השואלים, אלא פשיטא שהוא מותר (ועיין "נשמת ישראל", דף תשפ"ט) שהכריע שגם במחלוקת זו, הלכה כמי שמיקל באבלות. ובענין הצום בכל שנה ביום היאהרצייט על אביו או אמו, הוא מודיע שבזמננו לא נוהגים בצום זה (שם, דף תש"צ).

לד. העובר לפני התיבה ביום הזכרון ("יאהרצייט")

ביום היאהרצייט נוהג (מי שמת לו מת ביום זה) לעבור לפני התיבה בתפילה. מקור ההנהגה הוא ע"פ הב"ח (לסי' שפ"ד), וכן רמ"א (בסוף סי' שע"ו, וכן באו"ח סי' נ"ג סעיף כ' וכמ"ש שם מגן אברהם ס"ק כ"ג). אבל קורה לעתים שישנם כמה תובעים

להתפלל לפני התיבה, במיוחד בקהילות הגדולות שלזה מת אחיו ולזה סבו, ואפילו לפני כמה עשרות שנים. והם באים לידי מריבה. לפעמים אף מפלגים את הציבור, והאחד מהם מושך לו "מנין" אנשים להתפלל באיזה חדר צדדי, או בחדר מדריגות או בעזרת נשים וכדומה. ויש בזה הפסד של תפלה במקום קבוע, חוץ מההפסד שמונעים "ברוב עם הדרת מלך" (כמפורש בר"ה דף לב ע"ב. עיין על כך מגן אברהם, או"ח סי' צ' ס"ק ל"ב). והמגן אברהם (סוף סי' קנ"ד) כתב: "אם בית הכנסת מכילה אותם (כל הציבור) אסורים ליפרד" [לשני מנינים].

ויש להודיע שהמגן אברהם (או"ח סי' נ"ג ס"ק כ"ב) מורה ובא שאין להתקוטט מחמת המצוות, וכן כתב פרי מגדים שם ודבריו מובאים במשנה ברורה (ס"ק ס"א). וכאשר החתם סופר ראה תופעה מבישה זו, ענה בחכמה "שכל מי שאומר קדיש שמגיע לחברו, לא הועיל לעצמו ולא הפסיד לחברו. דמכל מקום עולה לנשמת מי ששייך לו". והוא מביא מבבא קמא הגונב עולתו של חברו והקריבו, פטור (זה הנגנב, ויצא ידי חובתו) (שו"ת יו"ד סוף שמ"ה, והובאו הדברים בפתחי תשובה סי' שע"ו ס"ק ז').

ובמיוחד במשך י"ב חדשים ראשונים, היתומים מקפידים מאד להיות ש"ץ. ונשאלה שאלה אם חייבים הם לעבור ג' פעמים ביום, ערבית, שחרית ומנחה? כי יש הנמנעים מלצאת לדרך אע"פ שצריכים לכך מאד, שמא לא יקבלו רשות מהגבאים (בבית כנסת של אותו מקום לשם יגיעו) לעבור לפני התיבה, מחמת המקומיים "החיובים" שם. ויש המגיע לביכ"נ ומחמת מי שקדמוהו, הוא זקוק לחכות עד יבוא מנין נוסף של מתפללים, ויהיה ש"ץ להם. וכמובן, זמן רב נפסד מחמת שיהיו זה כמה וכמה פעמים בשנה. ולכן טוב להודיע שאדמו"ר ממונקץ הורה שאין צורך לעבור בכל ג' התפילות של כל יום ויום, אלא די באחת מהן. ועדיף מהכל היא להיות ש"ץ בתפילת ערבית כי אז מדת הדין שורה ויש להציל המת ממנה ("נשמת ישראל", דף תקע"ג).

ויש יתומים המחמירים כ"כ באמירת "קדיש" שהם מוסיפים אמירת פסוקים או פרקים כדי "להמציא" אמירת נוספת של קדיש. אבל טעו בזה, כי "משנה ברורה" כותב "כאשר טוב למעט בברכות, כך טוב למעט בקדישים. ועיין באחרונים שקראו תגר על זה" (סי' נ"ה ס"ק א'). והנה בסידור ר"י עמדין, דף 43, מונה וסופר שהעיקר הוא רק לשמוע ז' קדישים בכל יום (ואמנם באריז"ל בסוף הקדמתו ל"עץ חיים" מונה שיש לשמוע עשרה קדישים בכל יום). וברור שכאשר מוסיפים יותר מדאי, נהיה הדבר זול ואין התרגשות נאותה לעניית הקדיש אלא הוא נהפך למלל בעלמא (וכמ"ש הגר"א למה אין להוסיף על ההשתחויות, או"ח נ"ו ס"ק י').

דברי סיכום

כאשר נעיין בהנהגת האבלות נמצא שיש בו שלשה ענינים.

א. יש ענין של הבעת כבוד להנפטר (כן כתב רש"י לסוכה דף כה. ד"ה טירדא דרשות, ושם חינוך שאין להרבות ברגשי צער יותר ממה שציוו חכמים).

ב. ויש בו ענין נוסף של התעוררות תשובה, וכמ"ש הרמב"ם (הל' אבל פי"ג הי"ב) "אחד מבני חבורה שמת תדאג כל החבורה כולה. כל שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו על צוארו... כל זה להכין עצמו ויחזור ויעור משנתו".

ג. יש בו ענין פסיכולוגי שהאדם מוציא כל כוחותיו הנפשיים בהתרגשות התוגה עד שאח"כ יכול לחזור לנתיב האמצעי. כלשון הרמב"ם "כי לאבלים נחת בבכייתם ועוררות אבלם עד כלות כוחותיהם הגופניים, מלסבול אותו המאורע הנפשי, כמו שיש לבעלי השמחה נחת במיני השחוק. ולפיכך חננתה התורה (לשבויה היפת תואר) ואיפשרה לה זאת עד שתלאה מן הבכי והאבל" (מור"נ ח"ג סוף פמ"א). והרי האופן השלישי הזה הוא הכנעה לצרכי הנפש האנושית ו"הבו דלא להוסיף עלה" (ובעצם הרמב"ם כתב כך בענין אשה נכריה). הרי יש גם לחשוש שמא יש בזה הבעה של חוסר אמונה אם ייפגשו שוב עם הנפטר (וכמשמעות רמב"ן, על דברים יד, א) ויש בזה גם חוסר בטחון בה' (וכדברי רבנו בחיי, חובות הלבבות, סוף שער הבטחון).

בדורנו אנו נוהגים הרבה בהפרזה גדולה וכל המוסיף הנהגות של צער והפגנת שברון לב "הרי זה משובח". ומפני שכל אבל ואבל חושש פן הימנעותו ממנהג מסוים תתפרש בעיני האנשים הסובבים אותו, כאילו הוא מזלזל ח"ו בכבודו של המת, או איננו מצטער דיו, הרי הוא נאלץ לאמץ כל מנהג שהוא, ובניגוד גמור למאמר חז"ל שההלכה כמי שמיקל באבל (ושמא אמרו כך מחמת חשש זה גופא שהעלינו, כמ"ש "בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו, עד שהיו מניחים אותו ובורחין" (כתובות ח ע"ב והוא מחמת שנלחצו לעשות רושם בעיני הצופים). ולכן הרמב"ם מסיים "אל יתקשה אדם על מתו יותר מדאי... שזהו מנהגו של עולם ("מי גבר יחיה ולא יראה המוות"?)) והמצער את עצמו על מנהגו של עולם, הרי זה טפש. אלא כיצד יעשה? שלשה לבכי, שבעה להספד, שלשים לתספורת

ולשאר החמשה דברים" (הל' אבל פי"ג הי"א). חכמים הנהיגו הנהגה, ממנה אין לגרוע ועליה אין להוסיף. וטוב שחכמי הדור יתנו דעתם על תקנות שיש לתקן, מה מהמנהגים יש להשאיר ומה יש לרסן. עיקר עבודת האדם היא לעבוד את קונו. אסור שהאדם יהיה מנוהל ע"י התרגשותו. "הרשעים ברשות ליבם, הצדיקים ליבם ברשותם" (ב"ר ל"ד).

ויש בזה עוד נקודה הראויה להעמקה. חסידים הראשונים הרבו לדבר נגד "חיצוניות" המעשה ועוררו שיש לעסוק ב"פנימיות" של עבודת ה'. אוי ואבוי לאנשים שהם מתחזקים במצוות, במשך אותם י"ב חדשי האבלות, כדי להציל את המת מן עונשו הרוחני, או כדי להרבות לו זכויות. הרי בעצם הם אינם עובדים בכך את ה', אלא מתגברים כדי להיטיב עם אהוב נפשם, הנפטר. אמנם מתוך "שלא לשמה" בא "לשמה", אבל בינתיים הם עושים מעשיהם (צדקה לעניים, תורה ותפילה) מתוך פולחן לבן אדם ח"ו. (יש ראייה לכך, שבגמר השנה מפסיקים מרוב הפעולות הללו, בלימוד ומעשה). אמנם בדור שהוא חלוש משתמשים גם במנוף כזה כדי לקרב את הרחוקים, אבל צריכים לזכור שיש בזה קלקול מסוים, כי אין האדם מתחנך לעבודתו האמתית. ועוד יש להתריע שככל שהאבל טרוד ועסוק בפרטי ההלכות והמנהגים, אין לו שהות לחשוב מחשבות מוסריות (וכדברי "מסילת ישרים", פרק ב' שיצר הרע "משתדל להפריע לבם מכל התבוננות, בכח התמדת העבודה הבלתי מפסקת"). באמת היה מוטל על האבל להתבונן על ארעיות החיים, לדעת שגם לחייו עצמו יש סוף וקצבה. "טוב ללכת אל בית האבל מלכת אל בית המשתה, באשר הוא סוף כל אדם והחי יתן אל לבו" (קהלת ז, ב). ובזה ירסן את תאוותיו לימים רבים. למראה המות מול עיניו, ידע האבל שיש בחיים דברים של עיקר, ויש של שוא ותפל. "שאין מלווים לו לאדם אלא תורה ומצוות" (אבות, ו').

עוד מן תפקידי האבלות הוא שיתחנך מה ערכו של האדם הישראלי. "העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע, הא למה זה דומה? לספר תורה שנשרף" (שבת קה, ב) מפרש רש"י: "שאין לך ריק בישראל שאין בו תורה ומצוות". בימים קדמונים היו קורעים קריעה על כל ת"ח שמת (שו"ע יו"ד סי' ש"מסעיף ז) אלא בימינו מוחלין זה לזה על הכבוד. האבלות על המת אינה רק מפני "הכרת טובה" מפני הטבות שהוא העניק לאלו שמסביבו. גם אם לא קבלו ממנו תועלת, עצם הדבר שהוא בנו של הקב"ה ("בנים אתם לה' אלהיכם") והיה ממקיימי דבר ה', על ההפסד הזה שנלקח מאתנו צריכים להתבונן ולתת לו יקר. יש לחנך לצמצם את ההרגשה של הצער האישי והמשפחתי, ולראות

את המכלול הלאומי, שכבודם של עם ישראל נפגם במה שמת להם מת. כי אילולא חטא העגל, לא שייכת מיתה בישראל (ע"ז ה.) כלומר, החטא גורם. מחשבות עמוקות מאלו היו מעסיקות את בן־התורה, אילולא העיסוק בזוטות. וכבר העירו קדמונינו שמחמת ההוללות בפורים, לא מעיינים אז ברוממות לימוד התורה ("הדר קבלוה", שבת פח, א קבלת התורה בעצם יום הפורים). חבל לשקוע בדרגא נמוכה בעבודת ה' ובגלל זה עסוקים מדאי מלהגיע לדרגא הגבוהה יותר. ולכן יש לגדולי הדור לחנך לקראת העבודה הפנימית, ולא יישארו אך ורק בחיצונית. כדברי ר"א אבן עזרא (דברים ל, יד) הפעולות החיצוניות חייבות להביא לידי מחשבות שכליות.